

Jaroslav Anděl
MOJE STOLETÍ
Podle textů a vyprávění autora
zpracovala Irena Jirků

text-1

4-5

18/3/05, 13:56

MOJE STOLETÍ

Jaroslav Anděl

Irena Jirků

WALDPRESS

© Jaroslav Anděl 2005
© Irena Jirků 2005

ISBN 80-903232-2-7

Úvodem

Když se Jaroslav Anděl narodil, v Čechách se zrovna demonstrovalo za všeobecné hlasovací právo a vládla secese. V Praze se v roce 1905 už stavěl Obecní dům, Ladislav Šaloun pracoval na Husově pomníku, zatímco Česká filharmonie se už pátou sezonu snažila obhájit svou samostatnou existenci.

Když v září 1911 začal Jaroslav Anděl chodit do první třídy obecné školy, visel nad tabulí kříž a každý vyučovací den začínal a končil společnou modlitbou. Tou dobou měl Jan Kašpar za sebou proslulý let z Pardubic do Prahy, od něhož se počítají začátky českého letectví, a také fungovala první autobusová linka v habsburské monarchii. Na trati Pardubice – Bohdaneč jezdily pravidelně vozy značky Laurin a Klement, zatímco Jaroslav Hašek v pražské hospodě jménem Kravín sbíral volební preference pro svou Stranu mírného pokroku v mezích zákona a Jaroslav Herben se připravoval na celonárodní diskusi o smyslu českých dějin.

Za tři roky, zrovna se když se Jaroslav Anděl vracel s otcem z procházky lesem, vyhlásilo Rakousko-Uhersko mobilizaci. Otec ještě ten den narukoval a jeho sotva desetiletý syn se musel postarat o všechny mladší sourozence a matku. A že to tedy vůbec nebylo lehké sbírat na polích velkostatkářů zapomenuté klasy nebo prodávat po vesnicích železné nářadí, aby měla početná rodina na chleba a polévku.

Později určitě také nebylo lehké pro syna chudého továrního zámečnicka vystudovat střední a dvě vysoké školy, přitom vést vlastní elektrotechnický podnik a živit rodinu. A už vůbec nebylo lehké přežít nejprve fašistickou a posléze komunistickou diktaturu. Ze střetnutí s druhým autoritativním režimem vyšel Jaroslav Anděl nezlomen, ale nikdy nepřestane litovat oněch sedmi let, tří měsíců a tří dnů, které strávil ve vězení.

Svobody si od té doby vážil natolik, že v srpnu roku 1968 už neváhal a emigroval do Švýcarska. Do Prahy znovu přijel až na začátku roku 1990 a – hned se pustil do práce. Jako právník se stal zastáncem všech, kteří se marně domáhali navrácení ztraceného majetku a nápravy křivd, které jim způsobil komunistický režim. Advokát chudých, tak se naučili bývalí političtí vězni, stíhaní sedláci, živnostníci a někdejší exulanti říkat muži, který ani přes svůj vysoký věk neztratil nic ze své preciznosti, neústupnosti a smyslu pro spravedlnost.

„Dokud nebudou potrestány všechny zločiny, které napáchali komunisté na nevinných lidech, do té doby nebude Česká republika demokratickým státem,“ říká dnes Jaroslav Anděl. Jeho život je spjat s životy nás všech víc, než si možná umíme připustit. Je to také příběh naší minulosti i současnosti, příběh století, které se nedávno uzavřelo. A pak je to ještě příběh republiky, jejíž vznik v roce 1918 nadšeně slavil v ulicích Rokycan a které nikdy nepřestane být vděčný za vzdělání a podnikatelské příležitosti. Té republiky, o jejíž osud se dnes vážně obává.

Vzpomínky Jaroslava Anděla vycházejí k jeho stým narozeninám.

Motto:

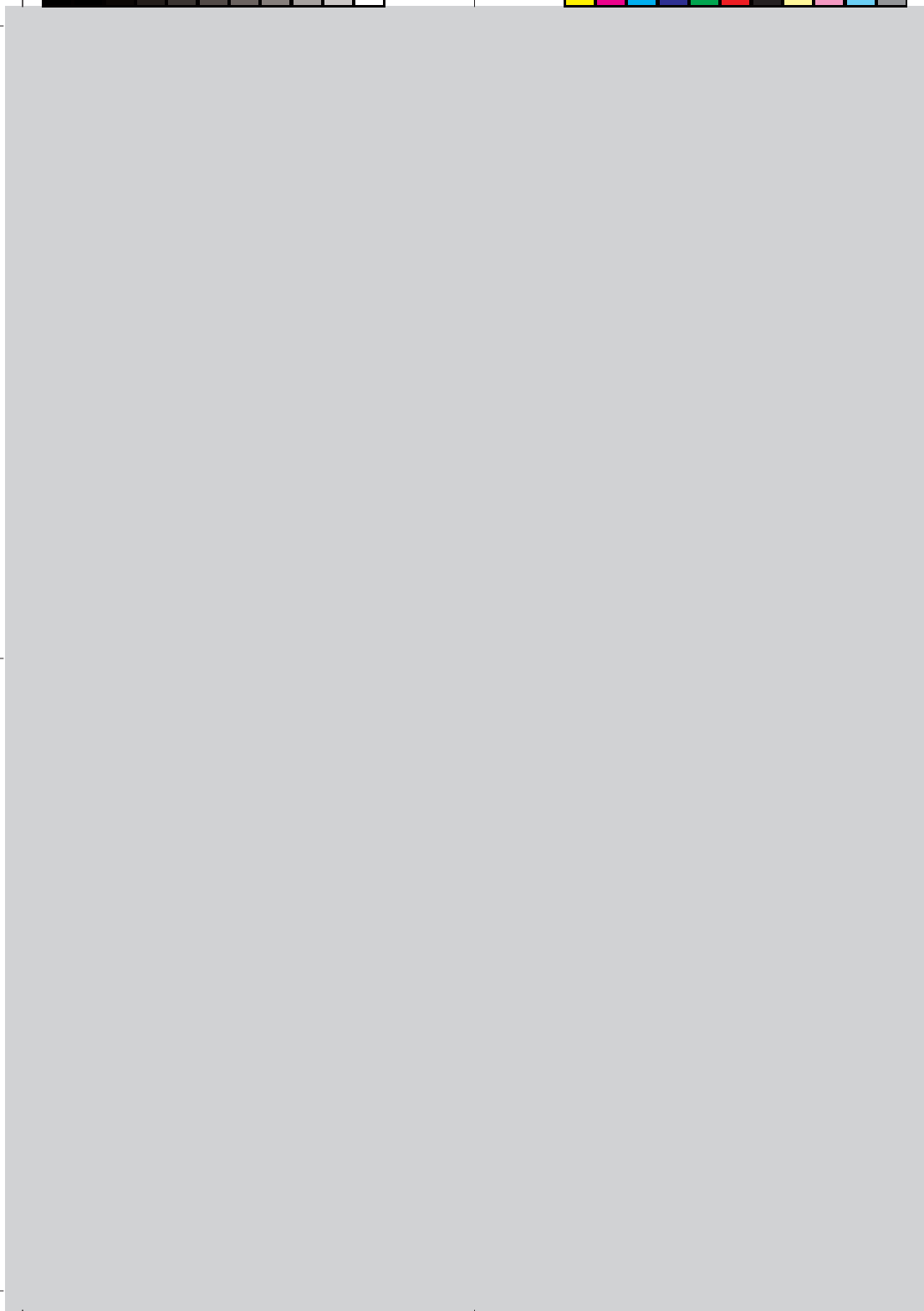
„Všichni obyvatelé republiky Československé požívají v stejných mezích jako státní občané této republiky na jejím území plné a naprosté ochrany svého života i své svobody, nehledíc k tomu, jakého jsou původu, státní příslušnosti, jazyka, rasy nebo náboženství.“

Ústavní listina Československé republiky, která byla uvozena zákonem č. 121 ze dne 29. února 1920

„Vědom si povinnosti svobodně zvoleného parlamentu vyrovnat se s komunistickým režimem, Parlament konstatuje, že Komunistická strana Československa, její vedení i členové jsou odpovědni za způsob vlády v naší zemi v letech 1948–1989 a to zejména za programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace, za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provázený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů, nahrazením fungujícího tržního hospodářství direktivním řízením, destrukcí tradičních principů vlastnického práva, zneužíváním výchovy, vzdělání, vědy a kultury k politickým a ideologickým účelům, bezohledným ničením přírody, a prohlašuje, že ve své další činnosti bude vycházet z tohoto zákona.“

Zákon č. 198/1993 Sb. ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu

text-1

10-11

18/3/05, 13:56

Byl jsem hrdý Čech...

Píše se rok 1911. Pan řídící stojí před tabulí a učí nás, prvňáčky ve vesnické škole, básničku:

„Jsem Čech a věřte Čechové jsou dobrý čacký lid.
A kdo to říká, že nemám na svou vlast hrdým být?
Jak jiní mám svůj rodný kraj,
jak jiní mám svou řeč,
jak jiní umím držet pluh i kladivo a meč.“

Ty jednoduché rýmy uchovává moje paměť už přes devadesát let. Tehdy, na začátku století, nás ve škole vedli k hrdosti na svou vlast a národ. Ovšem také jsme museli vědět, že nemáme jen jednu vlast, ale rovnou dvě. Ta první, větší, to bylo mocnářství rakousko-uherské a druhou naší vlastí, tou bližší, bylo království české.

Bylo to takové podvojně vlastenectví a také podvojný způsob školní výchovy, který naše otce už velmi rozčiloval. Však jsme také všichni upřímně a bez rozdílů v generacích ono mocnářství nenáviděli.

Dnes na jeho obranu musím říct, že například vzdělávání za Rakouska-Uherska probíhalo ve velmi liberální atmosféře. Učili jsme se pouze česky, teprve v měšťance jsme museli zvládnout i němčinu. Bylo to povinné a pro život v Rakousku-Uhersku také nezbytné, a tak mému otci, zapřísáhlému českému vlastenci, národnímu socialistovi a sokolovi nezbylo, než mi najmout soukromého učitele němčiny.

Moje vlastenectví a sounáležitost s českým národem byly tedy samozřejmostí – vyplynuly z rodinné atmosféry i ze školní výchovy. Ano, byl jsem hrdý už od malička na svou vlast. A hrdý jsem byl poměrně dlouho...

Jenže vlast, která vás protiprávně zbaví sedmi roků, tří měsíců a tří dnů života už není vlast. A život v kriminále není život, je to jen vege-

tace. Když vyjdete na svobodu, nikdo vám ty ztracené roky nenahradí, ani nezaplatí. Jsou pryč. A co víc! Moje vlast nejen že mě okradla o takový kus života, ale vzala mi také všechno, co jsem svýma rukama postavil a svou hlavou vymyslel, co jsem těžce vydělal. Kdepak – tak se přece nechová k dětem matka, ale tak jedná macecha! Rád bych poznal toho, kdo miluje macechu, která ho roky jen bije, ponižuje a uráží.

Dnes se zemí, v níž jsem se narodil a v níž jsem se kdysi učil básničku o hrdém Čechovi, vedu soudní pře. Soudím se celé roky, jsem v právu, ale přece nemohu nic z toho, co mi vyrvala, dostat zpět. Nejsem sám, je nás hodně, okradených synů, a nikdo z nás už nevěří, že v Čechách může existovat spravedlnost.

A tak musím dnes, ve svých takřka sto letech, konstatovat, že už nejsem hrdý na to, že jsem Čech. Ale jsem hrdý na to, že v mé pracovně na zdi visí i švýcarský domovský list. Jsem hrdý na to, že jsem občanem kantonálního města Solothurnu, nejstaršího ve Švýcarsku. Kdysi ho založil keltský kmen Helvetů, podle nichž se také dodnes celé Švýcarsko oficiálně jmenuje „Confederatio Helvetica“.

I.

Narodil jsem se před sto lety

Možná to tak mělo všechno být. Možná. Ohlédnu-li se zpět na dvacáté století, které jsem prožil takřka od jeho rozbřesku a viděl ho také „zapadat“, uvědomuji si samozřejmě okamžiky, které rozhodly o mém osudu. A nejen o mém.

Narodil jsem se již velmi dávno, 30. března 1905 v obci Dobřív na Rokycansku. Ve vesnici, která na počátku století čítala 134 čísel popisných, se obyvatelé dělili přibližně napůl na sedláky a na dělníky. Sedláci byli starousedlíci, žili ve svých rodových statcích, vlastnili pole a lesy v okolí a většinou také, jak jejich tradice kázaly, své syny a dcery ženili a vdávali s potomky svých sousedů, nebo zemědělců z jiných obcí. Tato selská část Dobříva byla pochopitelně movitější, tvořila samostatný a víceméně uzavřený celek, který si udržoval odstup od druhé části vesnice. V ní žili dělníci, tehdy z velké části přistěhovalci, kteří do naší zemědělsko-průmyslové obce přišli za prací.

Ti první dorazili už velmi dávno, někteří už ve středověku, kdy tady vznikla první výrobní železa s vysokou pecí. V okolí Dobříva se tehdy těžila nejen ruda, ale také kvalitní uhlí, jež bylo pro výrobu železa potřeba, a majitelé panství potřebovali hodně pracovních sil.¹⁾ Když jsem se narodil, bylo v Dobřívě dost Němců, ale přesto to byla veskrze česká vesnice. Příchozí cizinci se totiž snažili co nejrychleji zdomácnět, splynout s původním obyvatelstvem, své děti posílali do české školy, a tak už v druhé generaci se v těchto rodinách mluvilo výhradně česky. Řada potomků někdejších přistěhovalců ani netušila, že je původem odjinud.

Tak to bylo pravděpodobně i s mými předky. S určitostí mohu říct, že ani můj děd, ani můj otec netušili, že jejich rodina pochází z Itálie. Kdyby nevypukla druhá světová válka a já nebyl nucen dokazovat svůj árijský původ, nevěděl bych to ani já. Protože jsem však musel během protekto-

rátu hledat příslušné dokumenty ve Státním archivu, objevil jsem naše cizokrajné kořeny.

Zjistil jsem, že Karel IV. pozval ve 14. století na svůj dvůr z Itálie jakéhosi magistra farmacie Angela. Angel pocházel pravděpodobně z Florencie, byl známým pěstitelem léčivých rostlin a proto ho také Karel IV. pozval do Prahy. Aby tady Angel mohl vést dál svou živnost a léčit celý císařský dvůr, věnoval mu Karel IV. rozsáhlý pozemek ležící na místě dnešní hlavní pošty v Jindřišské ulici. Angel tu zřídil zahradu, která sahala po oblast současného hlavního nádraží, a pěstoval tu všechny možné byliny. Záhy se celému tomu území začalo říkat Andělská zahrada...

Co se stalo s magistrem Angelem dál, nevím. Asi prostě umřel. Andělská zahrada přežila několik století, než byla zastavěna. A potomci italského magistra se rozprchli po celé zemi.

O pět století později se v Kolíně²⁾ narodil Antonín Anděl, můj otec. Do Dobříva přišel, jako většina dělníků, kvůli práci a v továrním domě, kde získal byt, jsme také postupně přicházeli na svět.

Byl jsem první z devíti dětí Andělových, ale dospělosti se nás dožilo jen osm. Když bylo mé sestře Anně patnáct let, uklouzla v zimě na takzvaném Švédském mostě, který stál vedle našeho továrního domu a byl dlážděn jen hrubými potočními kameny (tak jak se to dělalo v dobách, kdy Dobřív ovládali Švédové a v továrně se pro ně vyráběly zbraně). Anna na jeden z těch kluzkých kamenů narazila hlavou, došla ještě domů, což bylo nejvýše dvacet metrů, a řekla matce, že jí je špatně. Neřekla však, že upadla, a tak si matka myslela, že má chřipku. Uložila tedy Annu do postele a uvařila jí čaj. Anna ale měla proraženou lebku a krev jí zaplavovala mozek, takže když se za dvě hodiny dostavil lékař, mohl už jen konstatovat smrt. Zůstalo nás potom tedy osm dětí – čtyři bratři (Jaroslav, František, Ladislav a Václav) a čtyři sestry (Marie, Apolena, Emílie a Jaroslava). Dnes, když na to vzpomínám, žijeme ještě tři. Já, nestarší, a dvě nejmladší sestry. Jedna je o dvacet a druhá o 18 let mladší než já.

Když myslím na své dětství, na ten krásný i těžký čas v Dobřívě před první světovou válkou, musím samozřejmě začít u rodičů.

Byli jsme sice chudá, ale naprosto spořádaná rodina. Můj otec, jen s primitivním vzděláním čtyřleté „obecné“ školy, se dokázal vyučit řádnému zámečnickému řemeslu a to také mistrně ovládal. V dobřívské továrně si záhy získal mezi dělníky i u majitele firmy uznání a posléze vedl sám oddělení, které se zabývalo strojní výrobou koňských podkov. To byla v té době velmi důležitá a pro firmu významná činnost.

Na počátku 20. století a ještě poměrně dlouho potom neexistovaly

– aspoň u nás – traktory ani nákladní automobily a veškerá doprava se realizovala pomocí tažných koní (až na několik ojedinělých míst a krajů, kde už fungovala železnice). Na koňských potazích se převáželo veškeré zboží, transportoval se na nich také nejrůznější stavební materiál: kameny, cihly a střešní tašky, vápno, trámy, prkna a stavební dříví. Koně často tahali těžké náklady v náročných terénech, na polních cestách a v lesích, takže jejich podkovy z hrubého železa velmi trpěly. Kováři, kteří byli téměř v každé obci (jen Dobřív měl dva mistry kováře), museli tedy často podkovy opravovat, nebo koně znovu okovávat. Výroba nových podkov nebyla žádná maličkost, ale zdlouhavá, velmi namáhavá a drahá práce.

V této situaci, která doslova vybízela k založení manufaktury na podkovy, přišel na Rokycansko Maxmilián Hopfengärtner. Německý průmyslník koupil v konkurzním řízení od knížete Stroussberga³⁾, který vlastnil průmyslové podniky a také všechny velkostatky ve zbirožském a rokycanském okrese, nejprve železářny ve Strašicích, v Holoubkově, posléze v Rokycanech i v Dobřívě. Vzápětí v Rokycanech postavil novou válcovnu železa, zrušil starou válcovnu v Dobřívě, místo ní tady zavedl kovářskou výrobu nářadí a posléze zřídil oddělení pro strojní výrobu podkov.

V hale někdejší dobřívské válcovny vzniklo nejprve deset kovářských výhní, které stály po stranách haly – původní válcovny. U každé výhně pracovali dva kováři a vyráběli kladiva, motyky, vidle, hrábě, kovadliny a další věci sériovým způsobem. Celou tuto část továrny zásobovala energií malá vodní turbína, která poháněla nezbytné stroje. Tady byl můj otec nejprve zámečnickým dělníkem, posléze dostal na starost vedení zvláštního oddělení pro strojní výrobu podkov.

Zvláštní oddělení se tomu říkalo proto, že bylo stavebně odděleno od ostatních částí továrny a mělo také zvláštní zdroj energie, tj. parní stroj, který poháněl speciální stroje na výrobu podkov. Podkovy se tady vyráběly v pěti velikostech, číslovaných 0–4, takže mohly sloužit pro okování všech koní. Byl to na svou dobu obrovský pokrok, který usnadnil život především kovářům. Nemuseli již – jako staletí předtím – koňské podkovy velmi pracně a namáhavě vyrábět, ale mohli je, hotové a opatřené také dírami pro hřebíky, zakoupit a ve své kovárně pak jen přizpůsobit aktuální potřebě. A to byl jen zlomek práce, energie i času, které museli vynaložit před tím.

Otec samozřejmě žil svou prací i svým povoláním, často nám doma o tom všem vyprávěl a koneckonců k řemeslu vedl i mě. Přejde den, kdy se u něho také sám zámečnickem vyučím.

Kdo vůbec byl můj otec? Ač měl jen základní vzdělání, byl významným a velmi osobitým autodidaktem. Zvláště měl rád divadlo a literaturu, jeho vědomosti v této oblasti byly skutečně velmi rozsáhlé, řekl bych, že se rovnaly vysokoškolským. Abych ale jen neplýtl superlativy. Praktickým důkazem intelektuální úrovně mého otce budiž například fakt, že nejen že měl v Dobřívě na starosti knihovnu, ale byl také nadšeným divadelním ochotníkem, s kterým se rádi scházeli k diskusím i profesionální divadelníci. K jeho nejlepšímu příteli patřil například Jindřich Mošna, slavný herec Národního divadla, který trávil v Dobřívě pravidelně prázdniny.

Dobřív byla totiž hezká obec s krásnou přírodou, kam Pražané už na začátku století jezdili na letní byt. Když se Jindřich Mošna seznámil s mým otcem, nevynechali pak ani jeden večer, aby se nesešli a nerozmlouvali spolu o životě, politice, národních snahách po samostatnosti, ale především o divadle.

Můj otec byl vlastenec a národní socialista a tak byl úzce spjat i s tělovýchovným hnutím Sokol⁴⁾. Byl spoluzakladatelem jeho místní organizace v Dobřívě, takže samozřejmě i já jsem se záhy stal jeho členem⁵⁾. V rámci Sokola utvořil tatínek v Dobřívě také divadelní soubor, jehož byl dlouhá léta, prakticky po celý svůj život, režisérem. Režiroval tady většinou hry, které měla na repertoáru velká stálá divadla. Pamatuji si na jedno takové představení, kdy dobřívští herci nastudovali pod jeho vedením Jiráskova Otce. Na premiéru se tehdy sjeli – jako obvykle – lidé z celého okresu a také herci z Prahy, myslím, že ani tehdy nechyběli Jindřich Mošna a Václav Vydra z Národního divadla. Často k nám také přicházeli významní básníci a literáti, kteří v Dobřívě trávili dovolenou a kteří v otci rozpoznali spřízněnou duši.

Můj otec byl patrně jediným z továrních dělníků, který měl trvale abonovaný měsíčník Zvon, jenž vydávala skupina českých spisovatelů – beletristů Máj. Díky jejich časopisu jsem od první chvíle, co jsem se naučil číst, měl také já otevřeny dveře k české literatuře a postupně jsem se seznamoval se všemi současnými díly. Můj otec živil početnou rodinu, musel šetřit každý haléř, ale přesto jsme také odebírali deník České slovo. Od svých šesti roků jsem také každou neděli chodil do sousedního městečka Mirošova, abych tatínkovi odtamtud přinesl nedělní číslo Národní politiky. Mamince pak otec předplatil týdeník Rodina, v němž nacházela recepty, stříhy na šaty a další rady potřebné pro vedení domácnosti. V tomto případě je nutné říct, že můj otec moc dobře věděl, proč maminku takovými informacemi zásobuje. Byla to totiž velmi šikovná žena, v Dobřívě svým způsobem ojedinelá, která své dovednosti uměla – ku prospěchu tatínka i nás všech – náležitě zužitkovat.

Moje matka se jmenovala Marie Kuncová a stejně jako tatínek pocházela z velmi chudé rodiny. V čem byla ovšem matka výjimečná a proč se odlišovala od jiných? Především – byla skvělá kuchařka. Pocházela z nedalekých Strašic, kde měl svůj lesní zámček kníže Colloredo Mansfeld, jemuž patřily tehdy rozsáhlé pozemky v celém okolí. Má matka byla u něho jistý čas zaměstnána právě v lesním zámčku jako druhá kuchařka, a tak se kulinářskému řemeslu skvěle vyučila. Přitom říkala: „Dobře vařit a draho umí každý, ale dobře vařit a lacino, to umí málokdo.“ Ale ona to opravdu uměla.

Kdo ví, možná právě tam, v hraběcím zámčku zahlédla také poprvé šicí stroj a zatoužila po tomto zázraku techniky. To se sice jen domýšlím, ale co vím jistě, že posléze jeden šicí stroj značky Singer stál v naší dobřívské kuchyni a celé dny se nezastavil. Aby bylo jasno – v roce 1905 vlastnil šicí stroj jen málokdo, na vesnici jako byla Dobřív nikdo. Maminka šila od rána do večera, všechny nás jako děti oblékala. Chlapce do patnácti let, na děvčata šila i později. Vzpomínám si, že když mi bylo asi dvanáct, ušila mi námořnickou uniformu, kterou každý obdivoval.

Maminka lehce a s přehledem vedla naši početnou domácnost, vařila a prala na jedenáct lidí a přitom ještě příležitostně přispívala do rodinného rozpočtu tím, že na zakázku šila prádlo dobřívským selkám, anebo si přivydělávala na jejich statcích při senoseči – při sklizni sena i otavy. Její život, to byla vlastně neustálá práce. Nepamatuji, že by matka šla někdy před půlnocí spát a ráno vstávala pravidelně kolem půl šesté, aby uvařila snídani pro otce, jenž na šestou odcházel do továrny. Jaká matka byla? Mírná, láskyplná, neuvěřitelně pracovitá. Vychovala v nás ve všech smyslu pro pořádek a čistotu. A také pro řád.

Lékaři tvrdí, že člověk si dokáže uchovat v paměti vzpomínky teprve přibližně od svých třetích narozenin. Obecně je to asi pravda, zjištěná a potvrzená. Já ovšem z vlastní zkušenosti tvrdím, že existují výjimky. Jsou momenty, na které si dovedeme vzpomenout i ve sto letech, a to i přesto, že se odehrály v našem skutečně nejútlejším věku. Pamatujeme si je, protože tehdy byly pro nás velmi důležité. Řekl bych zásadní.

Pro mě musely být důležité třeba první kalhoty. K nim a k mé matce se také váže moje první vzpomínka. Byl mi tehdy sotva jeden rok, a přesto si ten dojem, atmosféru, ty slzy i radost dovedu dodnes připomenout.

V době, kdy jsem se narodil, tedy na začátku 20. století, bylo ještě zvykem malé děti – kluky i holky – oblékat stejným způsobem, tedy do sukniček. Teprve asi po prvním roce, když se naučili chodit, dostávali

kluci kalhotky. Když byl rok mně, matka mi samozřejmě ušila také tuto důležitou část oděvu, do kalhotek mě hned oblékla a já se velmi radoval. Krize přišla až večer, když se mě matka pokusila svléknout. Nechtěl jsem to za žádnou cenu připustit, plakal jsem, kopal okolo sebe jako pomínutý. Byl jsem ale malý, prohrál jsem. Aby mě však matka skutečně utišila, musela kalhotky položit na lavici vedle kočárku, kde jsem spal. Měl jsem je tak neustále na očích, pochopil jsem, že o ně zase nepřijdu, a pak teprve jsem usnul.

Druhá moje vzpomínka se váže k horkému létu, respektive k druhým, třetím a čtvrtým prázdninám, které jsem v Dobřívě prožil. Těsně vedle domu, kde jsme bydleli, teče tzv. Černý potok, jenž se v Rokycanech stává říčkou Klabavkou. Přes ten potok se klene Švédský most, který se stal osudným sestře Anně, a hned za ním, na levé straně, stojí socha sv. Jana Nepomuckého. U její základny leží ploché kameny, maximálně kolem jednoho metru dlouhé a asi 30–35 cm široké. Vždycky v létě, asi tak od června do konce srpna, svítí na jeden z těch kamenů, obrácený k cestě, po celý den slunce a nahřívá ho jako plotnu. Když jsem byl malý kluk, běhal jsem v letních měsících po venku – jako i jiné děti – většinou nahý a ten kámen jsem si velmi oblíbil. Vždycky po obědě jsem se na něm uvelebil, vyhříval se a nakonec jsem tady také usnul. Když jsem se probudil, většinou se nade mnou skláněli nějací lidé, obvykle výletníci z Prahy, a starostlivě se vyptávali, proč tam spím a jestli mě ten kámen netlačí. „Netlačí, vůbec netlačí,“ smál jsem se. Sebral jsem se, zamával jim a utíkal zase domů.

V továrním domě, kde jsme bydleli, bylo celkem deset bytů. Každá rodina měla spoustu dětí, takže nás na dvoře pobývalo a společně si hrálo vždycky víc než dost. Nejvíce jsem se přátelil s Pepíkem a Frantou Voříškovými, pak také s dětmi z početné rodiny Maxů nebo s kluky Plimlovými⁶⁾. Cvrnkali jsme kuličky, hráli jsme si na „národy“, které proti sobě vedly války, na indiány, nebo jsme se zabývali hračkami, které jsme si sami vyrobili, nebo je zhotovili naši rodiče (ani děti bohatých sedláků tehdy neměly kupované hračky). Maminky šily holčákům panenky, my, kluci, jsme si většinou museli poradit sami – tátové neměli čas, všichni pracovali v továrně.

Našimi sousedy byli zámečníci, kováři, pak také jeden tesař, správce skladu, nechyběli ani dva kočí, kteří do továrny přiváželi těžkými koňskými povozy materiál a hotové výrobky odváželi na nejbližší nádraží.

Jeden z těchto kočích, pan Voříšek, bydlel se svou rodinou v přízemí, zatímco my jsme obývali byt v prvním patře nad nimi. Není divu, že jsem se právě s kluky Voříškovými nejvíce kamarádil. Starý Voříšek mě zase

seznámil s koňmi, k nimž bych se asi jinak byl nedostal. Kočí na konci každé šichty musel své koně opatřit a také nakrmit, při čemž jsem mu nadšeně – a k radosti jeho synů, kteří se tím zbavili nepříjemné povinnosti – pomáhal. V druhé části domu, kde jsme všichni bydleli, byl na půdě seník a také sklad ovsu. Rád jsem tam vždycky běžel a přinášel těm velkým zvířatům potravu. Zpočátku jsem před nimi choval velký respekt, ale posléze jsme se seznámili a začali si důvěřovat. Největší zážitek pro mě byl, když mě starý Voříšek o prázdninách vzal s sebou na nádraží do Rokycan a dokonce dvakrát i do Plzně, kam vezl zboží do velkoobchodu.⁷⁾

V tehdejší době se v domácnostech netopilo uhlím, nýbrž jen dřívím, jehož byl díky rozsáhlým lesům v okolí vždycky dostatek. Když mi byly asi tři roky, jako všechny dělnické děti jsem dostal malou nůši a společně s nimi jsem začal chodit sbírat spadané šišky, zejména z borovic, a součky neboli klacky. Museli jsme jich z lesa přinést vždy tolik, aby stačily našim matkám k uvaření jídla. Výlety s nůši na zádech do lesa byly vlastně moje první skutečná povinnost, doba her jednou provždy končila. Ale já si vůbec neuvědomoval, že tím vlastně něco ztrácím. Naopak, měl jsem velkou radost, že jsem tehdy – jako tříletý capart – dostal nůši poněkud větší než měli kluci z ostatních rodin. Byl jsem hrdý, že mohu nasbírat za stejnou dobu více šišek, a tak pomoci rodičům víc než druzí.

Samozřejmě děti nemohly zajistit kompletní topení pro rodinu. Naši otcové proto chodili ještě po práci do lesa a káceli tady uschlé stromy, nebo dobývali pařezy na rozlehlých pasekách. Lesní správa paseky rozdělila na díly a na nich za mírný poplatek prodávala pařezy. Naši otcové je kupovali, dobývali je ze země, najímali si od místních sedláků za nějakou protislužbu koňské povozy, s kterými pařezy sváželi domů. V našem domě měla každá rodina vyhrazené místo, kde mohla hospodařit s dřívím. To znamená, mohla ho tady rozřezat, rozštípat a potom uskladnit na malých půdičkách nad chlívky. Ty patřily také ke každému bytu, protože každá dělnická rodina chovala slepice, husy a králíky, někteří měli i kozu.

Zatímco o větší zvířata se staraly většinou matky nebo starší děti, nám, sotva tříletým capartům, připadly do péče husy. Byl to vždycky malebný průvod, když několik kluků a holek vyhánělo ráno na pastvu bílo-žluté rodinky. V čele šly staré husy, za nimi zástup pěti nebo šesti malých krásně žlutých housátek, pak my děti s biči. Všichni jsme pochodovali jsme podél Černého potoka až na tzv. Pořečiny, což byly louky se šťavnatou trávou, pravý ráj pro housátka. Domů jsme se vraceli večer, když už

se stmívalo. Bylo veselo, husy i housata, napasené, se spokojeně kolébaly k domovu, my si prozpěvovali a práskali bičí nad jejich hlavami.

Všichni jsme od malička chtěli mít bič – přirozeně ne proto, abychom s nimi husy týrali, ale abychom je práskáním do vzduchu vedli a usměrňovali. Husy si na to zvykly a šly pěkně v řadě. Jenže já asi jako tříapůlletý jsem to jednou nezvládl, práskl jsem bičem nějak níž a provázek, který byl na jeho konci a kterému jsme říkali buďovka, zasáhl jedno house. Omotal se mu okolo krku a house padlo k zemi jako podťaté. Vzal jsem ho do náruče a s nářkem jsem letěl domů. Byl to malér, dostal jsem výprask, ale house jsem už nezachránil. Maminka se na mě tehdy moc zlobila.

Každá dobřívská hospodyně totiž na svých husách velmi lpěla. Dbala o to, aby netrpěly hladem a také aby byly velmi čisté. Naše matky proto dohlížely na to, abychom při návratu z pastvy celé stádečko neopomněli ještě nechat vykoupat v potoce, takže se husy domů vracely jako vymydlené. Proč taková péče? Tak za prvé – husy se u nás pěstovaly jako sváteční krmě. Ta byla vrcholem každého posvícení, vánočních svátků a dalších slavnostních dní. Jak moc byly bohaté tyto oslavy, to do jisté míry záleželo na tom, kolik hus domácí stádečko čítalo. A za druhé? V těch dobách platilo nepsané pravidlo, které bylo téměř zákonem. Každá dívka musela mít jako věno dvě velké peřiny naplněné drným perím a k tomu nejméně čtyři polštáře. Aby peřiny mohla napěchovat, potřebovala husy. Připomínalo to skoro zákon „filia indotata“, který platil ve starém Římě a podle něhož Římanka bez věna byla neprovdatelná. V Čechách se zase holka nemohla vdát bez pořádných perin a polštářů.

K povinností jako byl sběr šišek a hlídání housat mi záhy přibyla další. S ostatními dětmi jsem pravidelně chodil také sbírat koks za tovární budovy. Vyváželi ho tam kováři, kteří pracovali u výhní a vyráběli v hale někdejší válcovny zemědělská náčiní, např. kladiva – od nejmenších až po ta největší a také speciální, jako byla zednická nebo sedlářská. Ve všech výhnních topili kováři koksem a každý den, před ukončením práce, museli oheň uhasit a zbytky nespáleného koksu a strusky vyvézt na odpadní místo mimo tovární budovy. A právě pro tyto zbytky jsme si chodili.

Vyvezenému odpadu z kovářských výhní jsme říkali kovářský koks, sbírali jsme ho do pytlů a prodávali ho dvěma vesnickým kovářům, kteří ho ještě využili při své práci. Za jeden pytel nasbíraného koksu nám vypláceli po jedné rakouské koruně. Pytle, do kterých se tento tzv. kovářský koks shromažďoval, byly původně pytle od mouky. Mlynáři v nich

rozházeli mouku po kraji a pytle pak stávaly v obchodě. Když se vyprázdnilly, byly na prodej, obyčejně jeden za pětník či šesták, což znamenalo deset nebo dvacet haléřů minus z našeho „koksového výdělků“.

Za továrnou jsme kromě toho sbírali ještě odpad z parního kotle. Tenhle „topičský koks“ už nebyl na prodej, ale putoval k nám domů, do většiny domácností, kde se s ním topilo v kamnech. Proč se s ním netopilo všude? Protože v jednom z bytů bydlela třeba matka s nemocnou dcerou a ty přirozeně sbírat koks nechodily. V jiném bytě bydlel starý závodní tesař s manželkou a ten měl při vlastní práci k dispozici tolik dřevěného odpadu, že nemusel topit ničím jiným. Navíc jeho žena byla už poměrně stará a těžko by asi práci na skládce zvládla.

Sbírat koks totiž nebylo zrovna jednoduché. U nás na něj nejprve chodila sama matka. Když mi byly už asi čtyři roky, začala mě brát s sebou. Čekali jsme vždy na skládce, až po šichtě přijedou kováři a topič od parního kotle s první várkou. Často vysypávali ještě velmi žhavý popel a nespálené kusy rozžhaveného uhlí, které nebylo možné brát do rukou. A tak jsme proto byli vyzbrojeni pohrabáči, kterými jsme „koks“ rozhrabovali a tím ho ochlazovali. Vzpomínám si zvláště na zimní mrazivé dny. Stáli jsme na skládce, zepředu žhnul do našich tváří do červena rozžhavený koks, ale záda nám mrzla. Někdy to bylo velmi nepříjemné a namáhavé, ale nebylo zbylí – na skládku jsme druhý den museli zase.

V posledním půlroce mého předškolního věku se můj život změnil. Alespoň dočasně. Téměř všechny dny v týdnu, kromě nedělí, jsem trávil u svého dědečka a babičky v nedalekých Strašicích. Poté, co jejich čtyři starší děti emigrovaly do Ameriky a nakonec se i poslední dcera, moje matka, vdala a odstěhovala do Dobříva, zůstali ve své chalupě sami. Tím odloučením velmi trpěli, a tak matka, aby jim trochu ulehčila, mě začala, když jsem trochu povyrostl, častěji posílat za nimi. Měl jsem je moc rád – byli to velmi osobití lidé, kteří se sice celý život potýkali s chudobou, ale měli v sobě specifickou dávku šlechtnosti a elegance.

V tehdejší době bylo v každé podbrdské vesnici hned několik kováren. Vyučení nebo zaučení kováři doma vykovávali hřebíky, skobky, skoby a další menší předměty, které se tehdy průmyslově ještě nevyráběly a byly velmi potřebné. Jakýmsi centrem pro všechny tyto malé podnikatele se stalo městečko Cheznovice a dům jednoho obchodníka, který podomním kovářům dával práci: rozděloval mezi ně zakázky, prodával jim materiál a posléze zase vykupoval jejich výrobky.⁸⁾ Celému tomuto lidovému průmyslu se říkalo cvočkařství a můj děda patřil právě k cvočkařům.

Velmi jsem ho obdivoval: byl bezesporu nejšikovnější v celém kraji. Stačilo mu ve výhni jen jednou nahřát železo a pak už vykoval příslušný předmět doslova na míru, zatímco jeho kolegové museli nahřívát dvakrát i víckrát, než se jim dílo povedlo. Většina kovářů měla také doma pomocníka, syna, dceru, vnuka nebo manželku, který „tahal měch“ a udržoval ve výhni správnou teplotu. Můj dědeček si po celé roky tuhle práci dělal sám. Byl v tom naprosto důsledný a nikdy svou ženu nejen nenutil, ale ani nepožádal, aby mu v kovárně vypomohla. Trochu jsem to nechápal, a tak jsem se ho na to jednou přímo zeptal: „Proč vám nepomáhá babička?“ Usmál se, pohladil mě po hlavě a začal mi vyprávět příběh své životní lásky.

Bylo to už hodně dávno, co potkal babičku. Za svobodna se jmenovala Scheinerová, narodila se na selské usedlosti a podle přání rodičů se měla vdát za selského synka. Jenže pak do vesnice zabloudil kovářský tovaryš, zamilovali se do sebe a babička odmítla rodiče poslechnout. Nejprve se zděsili, pak ji prosili a přemlouvali, aby raději vsadila na dobrou existenci na statku než na nejistotu s přivandrovalým kovářem. A když babička od dědečka přesto neupustila, její rodiče se zatvrdili a aby předešli možnosti, že se onen tovaryš bude moci jednou podílet na jejich majetku, svou dceru vydělili. Odešla tedy se svým tovaryšem do Strašic, do chudé chalupy, porodila mu pět dětí a jak mi sama říkala, nikdy nelitovala.

Když ji dědeček odváděl od rodičů, prohlásil, že dokáže babičku uživit stejně, jako by to uměl jiný třeba na statku. A tak ji proto nikdy nepustil do kovárny a nechtěl, aby mu pomáhala.

Já jsem se ovšem v kovárně cítil brzy jako doma a doslova jsem se dožadoval, aby mě děda naučil tahat měch. Školení mi dal tedy hned první den a od té doby jsme spolu pracovali. Po čtrnácti dnech, když dědeček splnil zakázku a zpracoval všechno železo, jsme hotové výrobky naložili na trakař a vezli do Cheznovic. Dědeček tlačil a já jsem táhl trakař. Byl jsem už dost silný, a tak moje pomoc stárnoucímu kovářovi přišla určité vhod, zvláště když jsme domů vezli zase náklad nového materiálu a také potraviny pro domácnost. Tak jsme to pak dělali po celou dobu, co jsem pobýval u prarodičů. Dědeček byl člověk velmi spravedlivý a slušný, vážil si práce, a tak mi při každé cestě do Cheznovic koupil v místním obchodě za vydělané peníze pytlík dobrých cucavých bonbonů.

Po půl roce jsem se vrátil zpět k rodičům, ale za babičkou a dědou, jichž jsem si velmi vážil a hodně jsem k nim přilnul, jsem chodil, kdykoliv to bylo jen trochu možné. Těch pět kilometrů z Dobříva do Strašic jsem celou cestu utíkal, abych byl u nich co nejdříve. Jednou, když jsem

se trochu zdržel a vyrážel z domova už skoro za tmy, jsem zažil podivné setkání.

Utíkal jsem po šterkové silnici, na obloze už svítil měsíc a najednou v lese, který cestu lemoval po obou stranách, cosi zapraskalo a z houští vyskočilo obrovské zvíře s parohy. Jelen strnul stejně jako já, zůstal stát, otočil hlavu ke mně, díval se mi dlouze do očí. To trvalo snad minutu nebo dvě, ani jeden jsme se nepohnul. Pak jelen otočil hlavu a přeskočil silnici, na druhé straně vběhl do lesa a zmizel. Stál jsem tam ještě chvíli jako přimrazený a když jsem posléze dorazil k prarodičům do chalupy, ještě jsem se trásl.

Pokud si dobře pamatuji, můj dědeček provozoval svou drobnou kovářskou živnost asi do svých sedmdesátých narozenin, pak už nemohl, neměl dost sil. Vlastnil našťestí chalupu s krásnou loukou, nějaké peníze babička vždycky ušetřila, pár dolarů pravidelně také posílaly děti z Ameriky, takže ti dva nikdy netrpěli bídou. Jejich skromné živobytí bylo zajištěno a ještě nám, svým devíti vnukům, mohli přilepšit.

Když jsem ve svých šesti letech přišel s matkou poprvé do školy, abych se nechal zapsat do první třídy, pan řídící Kožíšek se na mě zkoumavě podíval a zeptal se:

„A jestlipak víš, jak se jmenuješ?“

„No to se ví, samozřejmě, že vím, jak se jmenuji,“ opáčil jsem.

„Tak jak se jmenuješ?“

„Jaroslav Anděl.“

„A víš také, kdy ses narodil?“ pokračoval pan řídící.

„No to také vím, 30. března 1905.“

A pan řídící se usmál a byl spokojený. Měl jsem pana řídícího rád, byl to hodný a příjemný člověk, možná jeden z nejvýznamnějších v mém životě. Když dnes občas zavítám do své rodné obce a jdu se podívat na hrob rodičů, zastavím se také vždycky i u hrobu pana řídícího. Tak jsme mu v Dobřívě všichni říkali. A nechodili jsme na návštěvu ke Kožíškům, ale vždycky k řidicím.

Dne 1. září 1911 jsem se tedy stal žákem první třídy a začal každý den sedávat v lavici. V dobřívské škole se vyučovalo stejně jako na všech rakouských školách šest dní v týdnu a po celý den. Po dopoledním vyučování jsme měli dvouhodinovou polední přestávku a pak jsme se zase vraceli do lavic. S výjimkou středy a soboty, kdy se vyučovalo pouze dopoledne. Tento režim se posléze trochu změnil, když čtvrtek byl stanoven jako volný den, ale zato jsme se učili zbylé dni (kromě neděle) od rána až do pozdního odpoledne.

V první třídě tvořila naši školní výbavu břídlcová tabulka s písátkem, orámovaná dřevěným rámečkem, na jehož jednom konci visela na provázku namočená malá houbička. Na tabulce jsme mohli napsat cokoliv, vlhkou houbičkou to smazat a psát znovu. Tato tabulka, pokud jsme ji nerozbili, nám sloužila prvního půl roku, až pak jsme začali psát tužkou na papír.

Samozřejmě – v první třídě jsme používali také slabikář. Byla to hezky psaná a malovaná knížka rozdělená na dvě části: první část byla opatřena psacími písmeny, v druhé byly už krátké tištěné články. Celý slabikář začínal samozřejmě prvním písmenem abecedy – tedy velkým a malým A, před nimiž stál okřídlený anděl. A,a – jako „anděl“. Není divu, že na tu knížku nemůžu dodnes zapomenout.

Nutno ale přiznat, že z ní jsem se číst nenaučil. Všechna písmenka jsem znal ještě před tím, než jsem začal chodit do školy. Jak k tomu došlo, vlastně nemohu přesně říct. Snad to plynulo z toho, že každý večer, když jsem přihnul husy z pastvy, jsem po Dobřívě roznášel předplatitelům večerní České slovo a také jsem každou neděli ráno chodil do sousedního městečka Mirošova pro Národní politiku. Když jsem s ní klusal zpátky, občas jsem se zastavil, noviny si prohlížel a také se je pokoušel číst. Celkem pochopitelně mě tedy v první třídě více zajímalo psaní; výuka českého jazyka se také záhy ustálila na dvou hodinách čtení a dvou hodinách psaní týdně.

Četli jsme především ze slabikáře, dodnes si pamatuji, že jeden článek na jeho stránkách se jmenoval *Pod starou vrbou* a druhý byl o *Heřmanovi z Bubna*. Rád jsem ty krátké texty četl a také jsem si je dokázal rychle zapamatovat a pak je deklamovat z paměti, čímž jsem občas zlobil paní učitelku Bělu Rysovou.

Musím připomenout, že v dobách mých školních začátků byly ještě povoleny tělesné tresty a za tabulí v každé třídě stála asi půl metru dlouhá rákoska. Už v první třídě, když chlapec nebo dívka ani napodruhé neuposlechli učitelku a vyrušovali, zavolala si je Běla Rysová na stupínek, dítě muselo natáhnout dlaň a učitelka mu na ni vyplatila několik ran. Zakusil jsem to několikrát a musím říct, že jsem si pak vždycky dal pozor a učitelku pozorně poslouchal. Ruce od rákosky totiž nejméně dvě hodiny pořádně bolely.

Jinak jsem byl ale asi žák velmi pozorný a přičinlivý. V prvním oddělení druhé třídy obecné školy jsem si sedl do první lavice a na samý její okraj. Učinil jsem tak náhodou, ale brzy jsem zjistil, jak výhodná je to pozice. Po celé vyučování přede mnou nikdo neseděl ani nestál, viděl jsem pouze tabuli a přednášejícího učitele nebo uči-

telku, čímž mě nic nerušilo, mohl jsem se soustředit a vše potřebné si rychle zapamatovat. Tuto jednoduchou, ale účinnou studijní metodu jsem si tak osvojil, že jsem ji postupně aplikoval ve všech školách, které jsem v budoucnu měl navštěvovat. Velmi se mi osvědčila a také společně s pamětí, kterou mě jakási vyšší moc obdařila v takřka dokonalé míře, podstatně zjednodušila a urychlila moje studia – ať už na měšťanské škole v Rokycanech nebo později na pražském ČVUT či na právnické fakultě.

Už na obecné škole jsem si ujasnil, že si každý člověk má hájit svá práva, a když je potřeba, má najít odvahu se za ně i porvat. Nutno podotknout, že jsem ve svém životě této možnosti využíval vždycky plnou měrou. Vůbec poprvé na ni došlo už ve třetím roce školní docházky v Dobřívě.

Na konci prvního pololetí jsem tam tehdy dostal vysvědčení, na němž byly samé jedničky, ale také jedna trojka – z psaní. Přiznávám, asi jsem tehdy zrovna nevládl krasopisem, ale vedle mě v lavici seděl Pepík Linhart, který nečitelně škrábal. A ten, k mému údivu, dostal také trojku! To mne náležitě pobouřilo, a tak jsem vzal svoje vysvědčení, položil jsem ho panu učiteli Havelkovi na stůl a řekl jsem, že takové vysvědčení neberu. „Není to spravedlivé: dostal jsem trojku stejně jako Pepík, který píše mnohem hůř.“

Pan učitel zkameněl, ale já jsem se otočil, sedl si na své místo a po hodině šel v klidu domů. Tam se mě samozřejmě otec hned ptal po vysvědčení a užasl, když jsem mu sdělil, že celá třída ho dostala už dnes, ale já ho budu mít až nazítří. A tak se také stalo. Na druhý den jsem dostal nové vysvědčení, na němž byly samé jedničky a v kolonce psaní krásně napsaná dvojka. Porval jsem se o ni a pan učitel objektivně přiznal, že udělal chybu a že já jsem v právu.

Škola v Dobřívě byla velmi dobrá škola. Otevřela mi cestu ke vzdělání, vychovala ze mě studenta a také vášnivého čtenáře. A nic na tom nemění fakt, že své první tři knížky jsem přečetl ještě před tím, než jsem se stal školákem.

Tři první knížky v životě. Ty si snad pamatuje každý. První spis, který se mi dostal do ruky a já ho přečetl od začátku do konce, byl *Konec samostatnosti české* od Ernesta Denise, francouzského spisovatele, slavisty a přítele Tomáše Garriguea Masaryka. Druhým v pořadí byly od stejného autora *Čechy po Bílé hoře*⁹⁾ a třetím *Pětadvacet let panování prezidenta Pavla Kruegera*. V tomto případě jsem jméno autora knihy už přece jen zapomněl.

Trochu zvláštní výběr na šestileté dítě, že? Jak jsem se k takovým knihám dostal? Můj otec chodil každou sobotu a někdy i každou neděli dopoledne půjčovat lidem knížky z obecní knihovny. To jen potvrzuje, jak výjimečného postavení požíval. Zatímco jinde se o obecní knihovny starali učitelé nebo učitelky, v Dobřívě knížky půjčoval a také knihovnu doplňoval novinkami (které platila obec), vyučený tovární zámečník. Byl jsem jeho nejstarší syn, a tak jsem ho pravidelně do knihovny doprovázel. S úctou jsem prohlížel všechny ty svazky, až mi jednou padla do oka jedna velká bichle se zelenou vazbou. Netušil jsem, co se v ní píše, ale prostě jsem se otce zeptal, jestli bych si ji nemohl půjčit. Otec vyndal knihu z veliké skříně a já si ji, šťastný, odnesl domů.

Byl to spis francouzského historika *Konec samostatnosti české*. Přečetl jsem jej asi za čtrnáct dní, vrátil jsem ho do knihovny a vybral jsem si další, barevně stejně vázanou knihu, což byly *Čechy po Bílé hoře* téhož autora. Zase jsem je přelouskal do čtrnácti dnů. Přirozeně, jako malý kluk jsem nemohl rozumět všemu, ale převážnou část obsahu jsem asi pochopil a zapamatoval si to.

Otec proti mým čtenářským počátkům nic nenamítal a do třetice mi půjčil černou tlustou knihu, která nesla název *Pětadvacet let panování prezidenta Pavla Kruegera*. Byl to překlad z angličtiny. Když jsem tu knížku četl, pochopitelně jsem netušil, kdo je Pavel Krueger. Nevěděl jsem také, že byl prezidentem Jihoafrické republiky neboli Búrské republiky, která byla až do roku 1902 samostatným státem s velkými zásobami zlata a diamantů. Proto také na tuto republiku zaútočila Anglie, zemi si podrobila a učinila z ní svou kolonii.¹⁰⁾ Trvalo celá léta, než se z kolonie zase mohla stát samostatná Jihoafrická republika.

Už si nevybavuji, co jsem si myslel, když jsem jako pětiletý četl o historii a smutném údělu tohoto státu, ale vím, že otázka, proč vlastně Češi takovou knihu přeložili už někdy na začátku 20. století, mi po celé roky vrtala hlavou. Jihoafrická republika byl pro nás přece tak vzdálený a tak neznámý stát! Až mnohem později jsem pochopil, že tehdy – v časech rakouské monarchie, kdy se nemohlo v literatuře jen tak vyzývat k národnímu odporu, měla tato kniha dát Čechům příklad, jak se lze postavit i proti takové velmoci, jakou byla Anglie. Měla českému národu dodat odvahu v boji za samostatnost proti rakouské monarchii.

Zbývá vysvětlit, co se stalo s Pavlem Kruegerem. Když si Angličané podrobili jeho zemi, uprchl poslední jihoafrický prezident do Švýcar. A já jsem se tam s ním potkal, dá-li se tak ono střetnutí vůbec nazvat. Sedmdesát pět let poté, co jsem si od tatínka půjčil velkou černou knihu, jsem se procházel na břehu Ženevského jezera a čistě náhodou jsem

došel až k jakémusi hrobu. Nevěřil jsem svým očím, když jsem na náhrobním kameni četl, že tam odpočívá Pavel Krueger, jihoafrický exulant a hrdina mých dětských snů. Bylo to až příznačné: psal se rok 1985 a já sám jsem byl též exulant. Český.

II.

A pak zabili Ferdinanda d'Este

„Pojď, půjdeme se podívat do lesa, jestli jsou už zralé brusinky,“ řekl mi otec 26. července 1914. Byl krásný den, neděle a svátek svaté Anny, a já byl z procházky samozřejmě nadšený. Otec znal lesy okolo Dobříva jako své boty, protože v nich pravidelně pořizoval dřevo na otop. Věděl tedy přesně, kde rostou lesní jahody, borůvky a brusinky, znal i místa s výbornými liškami, stejně jako měl svá naleziště pravých hříbků. Z nich jsme rozeznávali dva druhy. Smrkováky jsme nacházeli v smrkových lesích, měly obvykle krásně rostlou světlou nebo téměř bílou hlavu. Naopak jiné pravé hříby měly hlavy tmavé a rostly převážně, vlastně výlučně, jen v borovém lese. A protože lidově se tehdy říkalo borovicím chvůje, těmto tmavým hříbům jsme říkali také chvojováci.

V neděli 26. července 1914 jsme ale s otcem nešli na houby, ale chtěli jsme zjistit, jestli už dozrávají brusinky. Když jsme se vraceli z lesa domů, zastavili jsme se u první chalupy ve vsi. Byl to hezký rodinný domek, v němž bydleli staří manželé Sedláčkovi a pobýval tady občas také hejtman Beran, velitel 30. pěšího pluku ve Vysokém Mýtě. S mým otcem léta udržoval přátelský vztah, dokonce si ti dva tykali, což tehdy zdaleka nebylo běžné ani mezi podstatně bližšími lidmi. Hejtman Beran stál na zahrádce u domku Sedláčkových i to nedělní odpoledne a otec se jako vždy zastavil, pozdravil ho, ale tentokrát pominul obvyklé společenské úvody a rovnou vyrukoval s otázkou: „Poslouchej, kamaráde, brzy bude mobilizace, ale já asi rukovat nebudu, jsem přece už v domobraně, ne?“

Uplynul právě měsíc od sarajevského atentátu, při kterém zemřel rakouský následník trůnu Franz Ferdinand d'Este i se svou manželkou, a nikdo už nepochyboval o tom, že si velemocná rakouská říše nenechá takovou ztrátu a urážku líbit a v co nejbližší době vyhlásí válku. Hejtman Beran se zamyslel a pak otci odpověděl:

„Víš, Toníku, já myslím, že asi rukovat budeš.“ Nebylo co dodat. Šli jsme tedy svou cestou. Otec ale kroutil hlavou a po pár krocích mi řekl:

„No tak vidíš, je to hejtman a velitel pluku a nezná ani vojenské předpisy. Já jsem přece v domobraně, tak již rukovat nebudu.“

Ušli jsme ještě asi sto metrů, až k továrnímu prkennému plotu, na který právě obecní strážník vyvěšoval mobilizační vyhlášku. Před ní se už shromažďovali muži, zastavil se tedy i můj otec. Chvilí četl a pak vykřikl:

„A vidíš, on měl pravdu, já musím ještě dnes rukovat!“

Tak pro nás začala první světová válka. Vrátili jsme se domů a maminka, celá uplakaná, začala otci balit nejnnutnější věci. Ten den odešlo z naší malé obce množství dospělých mužů, takřka z každého statku narukoval mladý sedlák nebo selský syn vojnou povinný. Bylo jich tolik, že sedláci postavili řadu žebříňáků, na kterých všechny povolané dopravili na nádraží do Rokycan a odkud je teprve vlaky rozvezly k jednotlivým vojenským posádkám. Můj otec nastupoval do Vráže u Berouna. Když jsme se s ním loučili, netušili jsme, jestli ho ještě někdy uvidíme.¹⁾

Ten den, kdy otec odešel na vojnu, se od základů změnil život naší rodiny. Přibýly nám existenční problémy. Tím prvním se stala zásoba dříví na zimu, kterou otec už nestihl přichystat. Až na podzim se totiž prodávaly na pasekách pařezy a soušky, které s ostatními muži z dělnického domu dobýval. V roce 1914 byl otec v září už kdesi na frontě, otopné dříví na celou zimu jsme neměli připraveno, naše půdička zela prázdnotou, a tak mi nezbylo, než abych tento úkol převzal.

Bylo mi devět a půl roku a samozřejmě jsem neměl dost sil na to, abych se vydal na pařezy. Společně s o rok a půl mladším bratrem jsme však vymysleli náhradní řešení. Věděli jsme, že podél silnice vedoucí do Strašic stojí řada modřínů s mohutnými větvemi, které sahají až k zemi. Vzali jsme tedy s bratrem pily, postupně jsme všechny tyto větve (čili suky, jak jsme říkali) ořezali, naložili je na trakař a odvezli je domů. Tam jsme je rozsekali na malé kousky a naplnili s nimi půdičku na dřevo přesně tak, jako to dělal otec.

Byli jsme šťastní, že jsme to dokázali, a náladu nám nemohl pokazit ani cestář, který nás při onom těžkém díle načapal a pořádně nám vynadal. Po obou stranách silnice byla totiž také krásná zelená travnatá mez, kterou on pravidelně sekal, sušil a krmil s ní svou krávu. A my jsme tu šťavnatou zeleň pořádně pošlapali a ještě znehodnotili úlomky větví, které jsme nechali pohozené v příkopech. Cestář se rozčiloval, ale co! Nám to bylo jedno. Jásali jsme, že jsme dokázali matce pomoci. Kdo by si

také lámal hlavu nad trávou pro jednu stračenu, když šlo o teplo v rodině s pěti malými dětmi.

S válkou se dostavil také hlad a bída. Ženy a děti povolaných rakouských vojáků začaly sice ihned po mobilizaci dostávat státní finanční příspěvky na výživu, čímž stát alespoň částečně kompenzoval nepřítomnost živitele rodiny, ale moje matka, jako jediná z obce, žádné peníze neobdržela. Byl to trest. Rakouské úřady se tak mstily za nacionální smýšlení mého otce, trestaly nás všechny za to, že se podílel na založení vyložené české Strany národně sociální a také Sokola, který byl zaměřen proti rakouské habsburské monarchii. Díky tomuto tvrdému opatření jsme se hned v prvních týdnech války dostali do velmi těžkých potíží a nebýt tehdejšího řídícího učitele naší školy Pinkera, který byl zároveň starostou obce, kdoví, jak bychom se protloukali. Starosta, který byl dobrým přítelem mého otce, však nakonec na úřadech prosadil nápravu, a tak i moje matka tedy za čas začala dostávat velmi skromnou podporu. Ta ovšem stejně nemohla vystačit na výživu pěti malých dětí.

Zásobování obyvatelstva potravinami bylo v první světové válce řízeno potravinovými lístky. Problém byl v tom, že zboží na nich uvedené se obtížně shánělo a na vesnicích už vůbec chybělo. V tom byl zásadní rozdíl oproti druhé světové válce, kdy potravinové lístky byly sice velmi omezené, ale upotřebitelné, takže ke koupi bylo vše nezbytné. Když ale zemřela moje babička, v jedné její skříni jsme našli hromadu lístků z první světové války, za které si nikdy nic nemohla koupit...

Tato situace byla samozřejmě velmi vážná a v naší poloprůmyslové obci skutečně někdy v roce 1915 vypukla bída. Dělnické rodiny neměly kde sehnat potraviny. Místní sedláci byli povinni odvádět téměř všechno, co vypěstovali, státu, takže stěží uchránili zásoby pro potřebu vlastních rodin, a nám ostatním neměli, co by prodali. Večerů, kdy mi hlady kručelo v břiše a nedokázal jsem myslet na nic jiného než na jídlo, přibývalo.

Když už se zdálo, že bude skutečně zle, přispěchal nám na pomoc nejprve jeden otcův přítel z továrny. Byl také zámečník, ale se svou rodinou žil na statku, který stál na kopci naproti nedaleké osadě Melmatěj (lidé ji nazvali podle mlýna, který v ní doposud fungoval). Rychle pochovil, jaká v naší početné rodině panuje nouze a nabídl, že nám může dodat každý den asi dva litry mléka, někdy i tvaroh a výjimečně máslo. Podmínkou ovšem bylo, že si pro to musíme chodit tajně a v noci. Přirozeně, matka takové výlety podnikat nemohla, a tak jsem se zase úkolu musel zhostit já.

Jakmile se setmělo, vzal jsem bandasku a spěchal do Wébrovny, jak se osamělému statku říkalo. Cesta přes les mi trvala obvykle tři čtvrtě hodiny tam a tři čtvrtě hodiny zpátky. Když jsem z domova vycházel, nebyla ještě úplná tma, v lese byl klid a ticho. Ale když jsem šel zpátky, setmělo se a les ožíval množstvím zvuků. Snad to byli noční ptáci, sovy, možná netopýři, občas nějaké zvíře – ale já jsem zkrátka měl hrozný strach. Abych ho přemohl, po celou zpáteční cestu jsem si hlasitě zpíval. Písničky zahnalý pocit strachu a já si možná právě v tom lese proti strachu vypěstoval odolnost. Nepamatuji si, že bych se od té doby někdy ještě bál, strach jsem neměl ani o mnoho let později, když na mě stříleli při Pražském povstání, ba dokonce ani ve vězení jsem se nebál.

Ale teď se stále ještě píše rok 1915 a ani mléko, ani tvaroh z Wébrovky nemohou nasytit pět dětí Andělových. Nedostatek potravin, který zavinilo nedostatečné úřední zásobování, nás nutí hledat další možnosti.

Nedaleko naší obce byla osada Janov, kterou tehdy tvořil vlastně pouze jeden velkostatek s rozsáhlými polnostmi, které byly převážně osety pšenicí, žitem a také ovsem, kterým ale na statku výhradně krmili vlastní koně. A pak ještě na polích tohoto statku zrál ječmen, který sloužil v nedalekém pivovaru k výrobě sladu. Proč mám i po letech tak dobrý přehled o hospodářství tohoto velkostatku? Za války jsem ho společně s bratrem velmi intenzivně sledoval. O školních prázdninách jsme vlastně neustále obcházeli jeho polnosti a dávali pozor, kde se už seče obilí a staví do takzvaných panáků. Ty byly pro nás signálem, že máme možnost obstarat rodině nějakou potravu.

Za války platil totiž v kraji nepsaný zákon: když bylo obilí posečeno, ženy ho svázaly do snopů a postavily z nich panáky, v nichž měly klasy doschnout, než poputují do stodol a na výmlat. A to byl čas, kdy na pole mohli přijít chudí lidé.²⁾ Sedláci jim dovolili, aby si posbírali klasy, které zůstaly na zemi, protože měly krátká stébla a nešly svázat do snopů. Tento zvyk se dodržoval všude – nejen na polích velkostatku, ale i na pozemcích sedláků a byl pro řadu rodin velmi významnou pomocí.

Na klasy jsme chodili s bratrem po dva válečné roky a každé léto jsme dokázali pro naši rodinu nasbírat dva pytle čistých pšeničných a žitných zrn. Ta se se slupkami samozřejmě vařit nedala a neměli jsme také mlýnek, kterým bychom je mohli rozemlít, a tak jsme je roztloukali paličkou v hmoždíři. Matka pak k této směsi přidala trochu brambor, sušených hub, občas kapání z vajíček a uvařila poměrně dobrou a výživnou polévku. Říkali jsme jí pšenicová. Matka se také po celou dobu snažila udržet malé stádečko králíků, takže jednou za čtrnáct dní jsme měli k oné polévce v neděli i kousek masa.

Byly to doby, kdy jsme sice nehladověli, ale často jsme se pohybovali – ať jsme dělali, co jsme dělali – těsně na hranici hladu. Když jsem každé ráno v půl šesté vstával, dostal jsem hrneček s odvarem tzv. žitné kávy. Chleba k dostání většinou nebyl, matka nám pekla z roztlučené pšenice placičky. Jednu jsem dostal k snídani a dvě tři další mi zabalila na cestu, abych ve školní lavici do večera neumřel hladu. Jenže přesvědčete jednáctiletého kluka, ať rozumně uvažuje a ovládá se! Všechny placičky jsem obvykle snědl už na cestě do školy, takže celé vyučování až do odpoledních hodin a také oněch osm kilometrů na cestě domů mi už jen kručelo v břiše. Nebyl jsem sám, takto nedobře situovaných dětí nás bylo ve škole mnoho, což si pochopitelně úřady, odpovědné za špatné zásobování, musely uvědomovat. A tak nakonec buď město nebo školská správa začaly školákům v poledne rozdávat výživnou polévku. My, zvláště hladoví kluci, jsme si dokonce mohli jít i pro dva talíře! Nebyl to sice žádný zázrak, ale nasýtil nás a u mnoha dětí určitě zabránil podvýživě a všem chorobám z ní plynoucím.

Byla válka, starosti a smutných zpráv o padlých a raněných stále přibývalo, takže ani ve škole – mezi dětmi – nebývalo už tak veselo. Přesto rád vzpomínám na válečný rok 1915, kdy jsem byl už čtvrtým rokem školákem a chodil do prvního oddělení 3. třídy obecné školy.³⁾ Měli jsme tehdy výbornou učitelku Annu Dvořákovou a ta se rozhodla trochu nás posílit na duchu i na těle, pozvednout náladu v celé škole. Nastudovala proto s námi, žáky všech čtyř tříd, tedy s dětmi od šesti do čtrnácti roků, výpravnou divadelní hru *Tři haléře*. Bylo to veselé představení, při němž došlo na řadu lidských řemesel a činností a také na všechny známé pohádky. Rozdělili jsme se na skupiny, jedna představovala např. kominíky, další kováře, truhláře nebo tesaře, každý z nás byl vyzbrojený náradím a příslušně „pracovní“ oblečen. Na jevišti byly samozřejmě i švadleny, kuchařky s pánvemi a poklicemi, tančily tady lesní a vodní víly, byli tu vodníci, čerti i princezny... a všichni recitovali a zpívali. Například vodníci a vodní víly měli píseň, která se jmenovala *Tam v hlubinách*:

„Tam v hlubinách,
tam v hlubinách,
kde v tůni vody chladné
je naše sídlo vlnadné,
tam v hlubinách,
je domov náš.“

Sám jsem představoval kominíka, byl jsem zašpiněný, vybavený štět-kou i bílou čepičkou. Dodnes mi v hlavě zní také melodie, kterou jsme

zpívali všichni dohromady – řemeslníci i pohádkové bytosti – a všichni si přáli, aby se její slova naplnila:

„Již dejme výhost žalosti
a uvolme si v pění,
vždyť přijde chvíle radosti
po každém utrpení.

Tak krátký je ten žití běh
v němž tak mnoho tísní,
zaplašme ten žalný povzdech
krásnou českou písní.

Již dejme výhost žalosti
a uvolme si v pění.
vždyť přijde chvíle radosti
po každém utrpení.

Ano, vždyť přijde chvíle radosti po každém utrpení! To se mi mělo ještě mnohokrát v životě potvrdit.

V roce 1915–1916 mne maminka nechala zapsat do vyšší školy, tedy chlapecké měšťanské školy v Rokycanech, čímž mi začal zase trochu jiný život. Každý den jsem měl jít pěšky něco přes dva kilometry na stanici lokálky, která jezdila z Nezvěstic do Rokycan. Stavěla v Hrádku, kde jsme my, několik žáků měšťanské školy a gymnázia, přistoupili a jeli několik stanic do Rokycan. Pamatuji se, že poloviční jízdenka z Hrádku do Rokycan, kterou platili všichni školáci, stála pětník čili deset haléřů. To bylo pro desetileté kluky docela dost peněz, a tak jsme samozřejmě zase vymysleli, jak je ušetřit. Několik z nás, včetně mě, přestalo chodit na zastávku do Hrádku, ale dali jsme se rovnou pěšky po silnici do Rokycan. Museli jsme celou cestu utíkat, ale často se stávalo, že jsme doběhli na rokycanské nádraží ještě dříve, než dorazil vlak. Bylo to trochu namáhavé, ale když jsme se vydali stejnou cestou i k domovu, ušetřili jsme dvakrát deset haléřů čili dva pětníky. A jak jsme je využili? Nevím, kdo z nás zjistil, že v rokycanské lékárně prodává magistr Chrz eukalyptové pastilky. Jeden sáček stál právě onen ušetřený pětník na dráze. Kdo by odolal a příště zase neběžel?

I přes tyto pravidelné tréninky a fyzicky celkem náročný život jsem ani na měšťance neměl žádné potíže s učivem. Všemi třemi ročníky jsem prošel bez jakýchkoli potíží, takže otec mohl už v roce 1916 s radostí podepsat mé výborné vysvědčení.⁴⁾ Ne, nemýlím se v datu. Můj otec se po dvou a půl letech vojančení vrátil z ruské fronty domů.

Nevím jak, ale všechny lidské osudy jsou asi nějakým způsobem řízeny. Jak jinak si vysvětlit válečnou anabázi mého otce? Záhy po vypuknutí války se ocitl na ruské frontě, kde šlo každou minutu o život. Můj otec, místo aby jako vyučený zámečník obsluhoval strojní pušku nebo dělo, se tam však stal šéfem důstojnické kuchyně a tím se do jisté míry nejhorší válečné vřavě vyhnul. Jak se mu to povedlo? Čirou náhodou a díky tomu, že měl vždycky kuráž.

Když totiž dorazil na frontu, zrovna tam onemocněl šéfkuchař a důstojníci potřebovali někoho, kdo by ho zastoupil. Hledali dobrovolníka, ale nikdo z nastoupené jednotky se nepřihlásil – až nováček, můj otec. Vzali ho tedy a na zkoušku měl předvést nějaké jídlo. Chvilí si lámal hlavu, co pánům důstojníkům servírovat a pak jim upekl bramboráky. Dal do nich kousky masa, tak jako to dělám dodneška já, a – uspěl. Důstojníci se olizovali až za ušima a bylo rozhodnuto. A tak se ze zámečníka stal šéf důstojnické kuchyně, místo střílení v zákopech míchal polévky, vařil guláše, komandoval lidi a důstojníkům snášel samé dobroty (pokud to válka dovolila). Možná by mu to tak vydrželo až do příměří, kdyby nedorazil na frontu dopis od majitele dobrívské továrny. Byl tak naléhavý, že vojenská správa okamžitě zprostila mého otce vojenské služby a poslala ho urychleně domů.

Co se přihodilo? Těsně před tím, než otec narukoval, stoupla velmi poptávka po strojních koňských podkovách. Rakousko už zbrojilo ve velkém a zbraně se přitom transportovaly výhradně s pomocí koňských potahů, podkov bylo tedy potřeba spousta, a tak také dobrívská továrna musela zvýšit výrobu. Naprosto nezbytným válečným materiálem se pak koňské podkovy staly po sarajevském atentátu, protože zásobování armád výzbrojí, municí, ale i potravinami bylo zcela odkázáno na koně. A proto byly v Dobřívě pro výrobu podkov zavedeny tehdy dvě desetihodinové pracovní směny, denní a noční. Aby to vůbec zvládl, dostal tehdy můj otec pomocníka, mladého a velmi schopného zámečníka Práška ze Skořic, s kterým od té doby společně vedli oddělení výroby podkov. Jenže pak byl můj otec odvelen na frontu a veškerá odpovědnost padla na Práška. Přizval si tedy k pomoci asi šedesátiletého zámečníka Protivu, který před začátkem války vytápěl a obsluhoval parní stroj, a teď se spolu střídali na denních a nočních šichtách.

Dva roky to takhle fungovalo bez velkých potíží, až jednou ráno se Prášek svého kolegy nedočkal. Nenašel ho ani doma, ani v práci, až za tři týdny kdosi objevil Protivu oběšeného na jednom lesním kopci za Dobřívem. V továrně, která úpěla pod tlakem vojenských objednávek, nastala krizová situace. Prášek sám nebyl schopen výrobu řídit,

a tak vedení podniku nezbylo nic jiného, než požádat vojenskou správu o okamžité propuštění mého otce z vojenské služby. Tak to v životě už bývá – neštěstí jednoho se stane důvodem ke štěstí druhého. Smrt strojníka Protivy pravděpodobně zachránila život mému otci.

Otec se vrátil po dvou a půl letech, na konci roku 1916, a hned se dal do tvrdé práce. Skoro neopouštěl továrnu, střídavě s Práškem vedl nejen výrobu koňských podkov, ale oba topili také pod parním kotlem, který vyráběl páru pro parní stroj. Byli vlastně dvojnásobně pracovní vytížení a nezbyval jim žádný čas na to, aby ještě sháněli obživu pro rodinu. Za potravinové lístky stále nebylo možné nic koupit, a tak starost o potraviny připadla zase na nás, nejstarší děti. Naštěstí už nebylo třeba sbírat klasy, vyskytla se další možnost.

Všechny továrny chrlily jen kovovýrobky pro válku, a tak sedláci začali v celých Čechách postrádat nové nářadí. Když už skutečně neměli s čím pracovat, nezbylo jim, než si nástroje opatřovat nejrůznějšími způsoby a často je tedy i vyměňovat za své vlastní produkty. V tom byla šance pro průmyslové vesnice, jako byl Dobřív. Ve zdejším prastarém hamru, který byl založen v roce 1529, začali dělníci tedy vyrábět věci potřebné pro sedláky, tj. radlice k pluhům, kterým se říkalo náklady, pak také lopaty, vidle, podávky sena a mnohé další nástroje. Hamr, kde se tyto věci vyráběly, byl součástí továrny, v níž působil můj otec. A toho napadlo, že bude od dělníků kupovat vyrobené nástroje a prodávat je sedlákům za obilí. Jako zprostředkovatel této pro obě strany výhodné transakce jsem byl určen já, nejstarší syn.

A tak jsem si jednoho rána naložil do ruksaku dvě radlice různých velikostí a jednu kvalitní lopatu a vydal jsem se na pouť po vesnicích v okolí Nezvěstic. S těžkým nákladem, který se dvanáctiletému chlapci dvakrát pronesl, záda nesnesitelně bolela, jsem obcházel statky a nabízel nářadí za pšenici nebo žito. Mé obchodování bylo střídavě úspěšné i neúspěšné. Někde jsem našel dobré a slušné sedláky, kteří mi za dva „náklady“ a jednu lopatu zaplatili až pětadvaceti kily pšenice. Méně slušní či skoupí sedláci se mi snažili dávat méně, ale já své zboží nikdy pod dvacet kilo nedal. V roce 1917 jsem se tak stal skutečným živitelem rodiny.

Co jsme s takto získaným obilím dál podnikali? Otec hned v roce 1916, když se vrátil z fronty, vyrobil v továrně krásný mlýnek. Na něm se pšenice, kterou jsem domů nosil, nechala semlít a z ní pak jsme mohli upéct housky nebo chleba. Tento úkol připadl babičce, která jako selská dcerka uměla péct výborný chleba. Jejího umění, kterému se naučila

v mládí, využívala nejen naše rodina, ale také naši známí a přátelé. Ti k nám přinášeli pytlíky s moukou, my je označovali jmény a skladovali do doby, než se celkově nashromáždilo alespoň patnáct kilogramů. Pak jsem všechno naložil na trakař a odvezl ho k babičce do Strašic. V její prastaré chalupě stála ještě pec na pečení chleba. Protože se v ní už dlouhá léta před válkou nepeklo, musel ji nejprve dědeček opravit, ale pak už jsem konečně měl možnost poznat, jak se rodí chleba.

Babička byla opravdová kouzelnice, dokázala péct chleba z různých druhů mouky. Všechny pytlíky nejprve zvážila, zapsala váhu, pak vše smíchala a zadělala na těsto. A když práci skončila, všem dodavatelům mouky posílala odpovídající množství chleba – jeden, dva nebo několik velkých kulatých bochníků. Za svou práci měla babička vyhrazeno, že si z každé várky mouky může ponechat deset procent. Ta představovala také pravidelné dodávky chleba po celý zbytek války nejen pro ni a dědečka, ale také pro celou naši početnou rodinu. Dědeček babičce při pečení vydatně pomáhal. Nejprve starou pec opravil a pak se pravidelně staral o to, aby byla před pečením dobře vytopena. Pak z ní vymetl popel včetně zbytků nespáleného, často ještě hořícího dřeva, a mokrými hadry vyzdřenou podlahu pece umyl. Na tu pak babička sázecí lopatou posadila syrové bochníky.

Sedával jsem u babičky v kuchyni a pozoroval ten téměř náboženský obřad. Když babička zadělávala na první várku chleba, připravila si díži, vysypala ji moukou, pak na dno nasypala trochu mouky, přidala kvasnice a drobet vody a zadělala na kvásek (jestliže už předtím pekla chleba, nechala si na dně díže trochu těsta, které posloužilo jako kvásek pro další várku). Kvásek do rána vykvasil, pak se k němu přisypalo další potřebné množství mouky, vody a kmínu a babička začala těsto mísit kopistí. To byla vlastně dlouhá vařečka z čistého dřeva, na jedné straně zploštělá, s kterou babička velmi pečlivě promíchala těsto, pak ho osolila, přikryla a nechala do druhého dne do rána kynout. Až teprve když těsto bylo dostatečně vykynuté, což opět uměla posoudit jenom babička, se z něj udělaly bochníky. Ty se na velikém plochém vále nechaly ještě nějakou dobu odpočinout a dokynout a potom se už sázely do pece. Jen babička věděla, jak je v peci umístit, aby se nepřipékaly nebo aby nezastydly.

Upéct chleba je velké umění. To jsem tam v babiččině černé kuchyni, jak se místnosti s chlebovou pecí říkalo, pochopil. Nikdy mi nezapomněla dát takzvanou točanku, což byl vlastně tence vyválený kousek chlebového těsta stočený do spirály, posolený a posypaný kmínem. Úžasná křupavá pochoutka!

III.

Práva všech lidí jsou stejná

Konec první světové války jsme v Dobřívě slavili nadvakrát. Poprvé 14. října, když rakouská a německá vojska požádala o příměří. Ta zpráva se šířila jako blesk od domu k domu a lidé spontánně vybíhali na náves. Jenže druhý den kdosi v hospodě vyprávěl, že ještě není rozhodnuto, že se ještě musí čekat na oficiální kapitulaci. A tak jsme ještě čekali 14 dní, až Rakušané a Němci složí zbraně. Ti první to udělali 28. října.

Ten den jsem hned po ránu s partou kluků a holek chtěl vyrazit do Rokycan. Měli jsme na klopách československé trikolóry, které nám moje matka ušila, v rukou prapory a namířili jsme si to k nejbližšímu okresnímu městu nové československé republiky. Když jsme míjeli Starou hospodu, co stála pár kroků od našeho domu, vyběhli odtamtud italští zajatci, které tam ubytovala v posledních měsících války armáda. Italové se na nás vrhli, objímali nás, líbali, a pak už společně jsme pochodovali do Rokycan.

Když jsme se tam dostali, bylo město už plné lidí, kteří shazovali rakouské orly z kašny a z jiných míst. Na náměstí před hotelem Český dvůr stálo pódium, na kterém mluvili řečníci, vysvětlovali, že nadešel důležitý okamžik v historii národa, že je to takřka 300 let (přesně 298), co se konala bitva na Bílé hoře... Prostě hodně slov, hodně emocí, hudby a radosti. Byl to krásný den, jen si teď přesně už nedokážu vybavit, z čeho jsme se radovali víc. Jestli z toho, že skončila válka, anebo z toho, že jsme svobodní.

Možná jsme víc slavili konec války. Když o tom dnes přemýšlím, uvědomuji si, že o tom, že Rakousku-Uhersku zvoní umíráček, jsme vlastně už dlouhé měsíce vůbec nepochybovali. To byla jistá věc. Vzpomínám si, jak jsem 1. května 1918 byl v rokycanské sokolovně na oslavách svátku práce a s otevřenou pusou naslouchal nijak nezastíraným projevům

občanské neposlušnosti. Všechny výroky řečníků, kteří se tam střídali na pódiu za dohledu c. a k. státní policie, byly jednoznačně protirakouské, pak teprve šlo o práva dělníků na práci. Před pěti deseti lety by něco takového bylo nemyslitelné. Stejně jako by nebylo možné, abych odmítl chodit na nedělní mši a modlit se za zdar rakousko-uherských zbraní. A vidíte, já si to nejen uprostřed války troufl, ale nalomil jsem v náboženské horlivosti i mnoho dalších svých spolužáků a jejich rodičů. Jako by se tím v Dobřívě uvolnila lavina, hned na konci války tady vznikla Jednota bratrská coby součást Komenského církve Jednoty bratrské (ta se kolem roku 1860 vrátila z emigrace znovu do Čech) a do ní jsem také přestoupil. Tento přerod celé vesnice přitom skutečně začal drobnou vzpourou dětí ve škole, které rakouské úřady, oslabené válkou, už nedovedly zabránit.

Jak k té drobné vzpouře došlo? Když jsme chodili do obecné a posléze měšťanské školy, visel ještě v každé třídě kříž a všichni se ráno a na konci vyučování museli společně modlit otčenáš. Všechny děti bez rozdílu a bez ohledu na to, jakého kdo byl náboženství. Už to bylo samo o sobě značné násilí. Za války k této povinnosti ještě přibyla povinná nedělní mše a posléze i povinná nedělní modlitba. Jak se horšila situace císařských vojsk na všech frontách, dostali všichni faráři příkaz, aby zintenzivnili své modlitby za úspěch mocnářství. A tak na konci každé mše začali ještě říkat: „...a ty pak archanděli Michaeli, kníže vojska nebeského, dopomoz našemu nejmilostivějšímu císaři a králi Františku Josefovi I. k vítězství v této světové válce.“

Člověku, žijícímu na začátku 21. století, to může připadat směšné, ale nám – o sto let dříve – se to pranic nelíbilo. Zvláště, když většina z nás měla na frontě otce, bratry nebo strýčky. Neznal jsem dítě, kterému se to chtělo poslouchat, a tak řada z nás prostě na nedělní mši přestala chodit. Když to farář zjistil, rozdal ve škole malé knížky, se kterými jsme museli chodit v neděli do kostela a hezky po bohoslužbě si každý zvlášť přijít pro podpis kněze, jenž sloužil mši. Ten nám tak potvrzoval, že jsme tam byli a splnili svou povinnost.

Jak jinak – to se nám už vůbec nelíbilo. A tak jsme s několika kamarády a kamarádkami začali vymýšlet, jak se z toho definitivně vyvlíknout. To už se skutečně blížil konec války, v celé zemi a také v naší vesnici se vzrůstal protirakouský odpor, až v Dobřívě vznikla jako protiváha katolické prorakouské říše Jednota bratrská. Lidé uspořádali sbírku, postavili v krátké době modlitebnu i faru a vlastně celá vesnice se spontánně stala součástí staré církve, ke které kdysi dávno patřil J. A. Komenský. Velkou měrou – jako dorůstající mladík – jsem se na tom všem podílel, chodil jsem od chalupy k chalupě, pomáhal jsem zakládat faru a získávat

nové členy, později, už jako vyučený elektromontér, jsem také do těchto nových budov zaváděl elektřinu.

Jednota bratrská přežila v mé rodné obci od roku 1918 až dodnes, já se také stále cítím být jejím členem a souputníkem. Často jsem ve svém životě myslel na J. A. Komenského, který pro svou víru musel emigrovat. Napsal tehdy *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, v němž říká: „Nevzali jsme s sebou nic, po všem je veta, jen *Bibli kralickou a Labyrint světa*.“ Byl jsem na tom podobně, když jsem v roce 1968 utíkal z Československa. Vzal jsem s sebou jen vysvědčení z vysokých škol – a *Bibli kralickou*.

V roce 1918 bych se samozřejmě vysmál každému, kdo by mi chtěl předpovídat, že budu jednou utíkat za hranice. To by mě tehdy ani ve snu nenapadlo. Bylo mi třináct a půl roku, přede mnou se otevíral život, nabízezy se nové možnosti. Nový československý stát byl pro nás všechny velkým příslibem, nadějí i pro každého obyčejného vesnického kluka, jakým jsem byl také já.

Roky prožité v první republice byly bezesporu nejkrásnější dobou mého života. V čem spatřuji hlavní pozitivum tohoto nového státu, o němž se do poslední chvíle nevědělo, zda nebude třeba také monarchie? V jeho skvělé ústavě! Trvalo dva roky, než byla připravena, a parlament ji schválil až v roce 1920. Je v ní zakotveno, že práva nikoliv všech občanů, ale všech lidí, kteří tady žijí, jsou stejná. A všechna tato lidská práva jsou neporušitelná, nezrušitelná a nezměnitelná! Když si tuto základní zásadu promítnete do mého života, máte jako na dlani její význam a obrovský dosah.

Stačí pár drobných údajů: narodil jsem se jako syn chudého továrního zámečnicka, vyrůstal jsem v prostém prostředí společně se svými početnými sourozenci, ale nakonec jsem se mohl nejen vyučit výbornému řemeslu, ale také vystudovat dvě vysoké školy. Jsem elektroinženýr – absolvent pražské ČVUT a doktor práv Karlovy univerzity, já, syn z chudé dělnické rodiny. To je snad i dnes, v moderní době, téměř vyloučené. Takové možnosti poskytovala pouze první republika.

A jestli bych mohl vystudovat, kdyby nebylo 28. října 1918? Tuhle otázku si občas kladu a připouštím, že bych dnes dokázal žít v takovém státě, jakým byly Čechy v posledních neválečných letech rakouské monarchie. A dokonce si myslím, že bych měl šanci snad i vystudovat.

Už v roce 1907, za Habsburků, byla zákonem nařízena povinná osmiletá školní docházka. V jakékoliv škole, v základní i vyšší škole, gym-

náziu nebo v měšťance, musel každý žák absolvovat osm za sebou jdoucích roků. Pak teprve dostal tzv. propouštěcí vysvědčení a mohl nastoupit do práce, anebo pokračovat v dalších studiích.

30. června 1919 jsem také já ukončil tříleté studium na měšťanské škole a přinesl si domů vysvědčení, v němž se konstatovalo, že „žák splnil ustanovení zákona o školách obecných a propouští se ze školy“. Tím skončil vlastně definitivně můj dětský věk. Bylo mi čtrnáct a půl roku.

S vysvědčením jsem se vydal na obecní úřad, aby mě zapsali mezi obyvatele schopné nastoupit a vykonávat zaměstnání. Prohlásil jsem přitom, že se začnu učit zámečnickem v továrně, kde pracoval můj otec. Po tom faktickém prohlášení osobní dospělosti mi na obecním úřadě ještě dali „Wanderbuch“, tedy vandrovní knížku. Předpokládali, že se vyučím zámečnickem a půjdu potom na obligátní, nejméně tříletý vandř, tedy nejméně tříletou cestovní praxi, která byla ještě stále nutnou podmínkou pro to, aby si řemeslník mohl založit vlastní živnost.

Tím bylo zatím formalitám učiněno zadost a já jsem se také nazítlí skutečně vydal k vratům továrny, nad nimiž se velkými mosaznými písmeny skvěl nápis: *Zbirower Eisenwerke, Betrieb Dobřív, Maxmilián Hopfengärtner* nebo-li Zbirožské železářny, závod Dobřív.

Nastoupil jsem u svého otce na zámečnickém oddělení, které vedl, a učil jsem se u něj řemeslu. V továrně byla řada zámečnických učedníků, kteří však byli přiděleni do jiného oddělení. Byli to tzv. produkční učedníci, každý z nich patřil do party nějakého zámečnicka, který pracoval v tovární výrobě a zaměřoval se jen na určitou činnost. Já, protože jsem se učil u svého otce, jsem nemusel nic konkrétního produkovat, a tak jsem si dělal, co jsem chtěl a co otec považoval za důležité, aby mě naučil. To byla samozřejmě nejlepší škola, nebyl jsem omezen úzkou specializací svého mistra jako ostatní učedníci, ale dostalo se mi skutečně všestranného zámečnického vzdělání.

Otec mi ukázal všechno – od rovného pilování až po přesné ohýbání plechu. Všechny taje řemesla jsem si osvojil ve větším rozsahu než ostatní učňové, vlastně za rok jsem zvládl to, co oni za tři roky. Snad jsem se naučil ještě víc, všechno, co uměl a znal můj otec.

Vzpomínám si, jakou jsem měl radost, když jsem se třeba naučil dělat dobře tzv. šípové, vrtáky vykované do špiček, při jejichž výrobě byl nejdůležitější správný tvar. Bylo také třeba je dokonale zakalit a zakalenou ocel popustit, aby po vybroušení ostří dostatečně dlouho vydrželo. Byl to těžký úkol pro každého učně, takže jsem jásal, když se mi podařilo vykovat celou sadu vrtáků – od malých jednomilimetrových až po deseti-

milimetrové. A co teprve, když jsem zjistil, že moje vrtáky, stejně jako průbojníky pro zhotovení otvorů do podkov, jsou déle funkční než výrobky ostatních učňů i zámečníků. Otcovo řemeslo mě prostě velmi těšilo, zvláště když jsem při něm mohl přičichnou i k jiným profesím. Ve staré válcovně jsem se například naučil velmi dobře kovat.

V tovární hale s řadou výhní kováři starým způsobem i po roce 1918 vyráběli různé spotřební předměty - lopaty, motyky, kladiva i kovářské kovadliny. Jejich výrobky byly různě těžké, některé velmi těžké, a tak u každé výhně pracovali dva muži. První kovář stál zády k výhni, jejíž teplotu reguloval stlačeným vzduchem, který pro všechny výhně vyráběl jeden společný ventilátor, a přitom na kovadlině opracovával zlehka vykovávaný předmět. Když uhodil důrazněji, přidal se i druhý kovář s velkým kladivem... Každý výrobek byl výsledkem přesné souhry dvou lidí u jedné výhně.

Na konci haly byl poměrně větší prostor, kde se oháněli dva kováři specialisté. Nevyráběli jako všichni ostatní sériové řady kladiv nebo lopat, ale vykovávali jednotlivé kusy pro potřeby továrny nebo jednotlivé předměty, které si objednali zákazníci. Když jednou pomocník kováře u této výhně onemocněl, hledalo vedení naléhavě za něj náhradu. Nemohlo si dovolit právě tuto „speciální“ výheň zastavit. A tak nakonec nabídl mně, ať pomocníka zastoupím. Neměl jsem žádný konkrétní úkol ve výrobě, a tak jsem se po několik týdnů každé ráno hlásil u kovářské výhně.

Samozřejmě, že ve mně byla malá dušička, když jsem se poprvé postavil ke kovadlině. Ale záhy jsem pochopil, že kovář, jemuž mám pomáhat, je velmi slušný a trpělivý člověk. Přesně a jasně mi vysvětlil, že musím větším dvouručním kladivem udeřit tam, kam on lehce bouchne svým menším kladivem. Protože v jedné ruce držel v kovářských kleštích opracovávaný výrobek, bylo jeho kladivo podstatně menší než moje. Kladivo pomocníka vlastně výrobek opracovávalo.

Byla to škola v praxi. Za pár dnů jsem si zvykl na žár, na kladivo, naučil jsem se i přesné údery. Pracovali jsme společně asi šest týdnů, než se nemocný kolega vrátil a mě docela mrzelo, že musím od výhně odejít.

Kovářina je nádherné řemeslo. Tvrdé, ale krásné, čisté a jasné. Od té doby jsem kovářské kladivo nikdy neměl v ruce. Až nedávno jsem měl zase možnost se v malé kovárně v jižní Francii postavit k výhni. Vzal jsem železo, nahřál jsem si ho na potřebnou teplotu, dal ho na kovadlinu a.... čas se vrátil o osmdesát tři roků a tři měsíce zpět. Měl jsem pocit, že je rok 1920, že jsem teprve včera sundal kovářskou zástěru ve staré válcovně. Přestala mě bolet kolena, narovnal jsem se, svlékl si kabát a vykoval jsem přesně tytéž předměty, které vyrobila jako ukázkou kovářské

práce dětem z Audabiaku mladá kovářka.¹⁾ Měla už předkovanou železnou želvu, kterou krásně vykovala a také zhotovila kroužky na ubrousky. Když skončila, zeptal jsem se jí, zda to mohu také zkusit. Souhlasila, a tak jsem si stoupl ke kovaččině a k výhni, vybral si materiál, ohřál jej na potřebnou teplotu a vykoval jsem stejné kroužky na ubrousky. Myslel jsem, že jsem to už dávno zapomněl. Ale kovařinu zapomenout nejde. Jako když se naučíte jezdit na kole. Jednou to prostě umíte a nikdo vám to už nevezme.

Nakonec se však ze mě nestal ani kovář, ani zámečník. V roce 1919 vyšel československý zákon o tzv. všeužitečných elektrických podnicích a o elektrizaci. Tento zákon umožňoval obcím, které se rychle rozhodly elektrifikovat, získat poměrně vysokou státní subvenci. Shodou okolností a díky aktivním radním byl jednou vůbec z prvních obcí, která tuto nabízenou ruku od státu využila, právě Dobřív. Během krátké doby získal potřebné peníze a do všech domů se postupně začal zavádět elektrický proud.

Byla to technická revoluce, převratná a pro nás všechny samozřejmě nadějná doba. Můj otec, velmi rozvážný muž, rychle pochopil, že v elektrině spočívá budoucnost a navrhl mi, jestli se nechci raději vyučit tomuto novému, progresivnímu oboru. Proč nevyzkoušet zase něco jiného? Neměl jsem námitek, šli jsme se poradit k elektroinženýrovi Dobrovolnému, který v Dobřívě měl elektrizaci na starosti od počátku až do konce – tedy od přívodu vysokého napětí do obce až po instalaci nejmenšího zdroje světla, tehdy 15 wattů. Byl to známý mého otce, nadšený sokol. Hned se zaradoval z nového adepta a posléze mi pomohl, abych bez potíží mohl přestoupit ze zámečnického učení na elektrotechnický obor. Protože podle platných předpisů šlo o tzv. příbuzné živnosti, mohl jsem si tedy do učební doby započítat i rok strávený u otce v továrně.

U firmy Dobrovolný a Trsek, koncesovaného elektrotechnického závodu se sídlem ve Strakoniciích, jsem se tedy doučil elektrotechnikem. Učení jsem v roce 1922 ukončil tovaryšskou zkouškou: „*Představenstvo společenstva smíšených živností v Rokycanech dosvědčuje tímto, že se Jaroslav Anděl učil, po celý ten čas pilným byl, mravně věrně i poslušně se choval a řemeslné živnosti své se dokonale vyučil. Týž podrobil se předepsané zkoušce tovaryšské a odbyl ji s prospěchem výborným, pročez obdržel usnesením představenstva dnešního dne za vyučenou a byl za tovaryše elektrotechnického řádně prohlášen,*“ píše se krasopisně na listu tovaryšském, který už plných osmdesát roků uchovávám jako důležitý, dokonce životně důležitý doklad.

V Rakousku a posléze i v počátcích první československé republiky stále platilo, že kdo se vyučil řemeslu, měl povinnost vydat se na vandr. Také já jsem dostal v roce 1919 na obecním úřadě vandrovní knížku a jako vyučený zámečník bych ji po třech letech měl uplatnit. Ale poněvadž jsem se nakonec stal elektrotechnikem a to byla nová koncesovaná živnost, vandrovat jsem už nemusel. Koncesované živnosti se řídily jinými pravidly a předpisy než živnosti řemeslné.²⁾

Už jako učně mě posílal můj tehdejší zaměstnavatel a učební „pán“ v elektrotechnickém závodě na montáže, kde jsem prakticky dělal vše, co každý vyučený montér. Podílel jsem se tak na elektrifikaci Mlečic a dalších vesnic v okrese Zbiroh, stejnou práci jsem dělal i ve Zvíkovci a později jsem se také jako jeden z patnácti montérů účastnil elektrifikace města Strakonice. Když jsem se vyučil, zaváděl jsem světlo i ve Střelohoštích v jižních Čechách.

Ve skupině deseti kvalitních elektromontérů a elektrotechniků jsem byl tehdy u firmy nejmladší, bylo mi sotva devatenáct let, a dodnes je pro mě záhadou, proč zrovna mně – nejmladšímu – šéf svěřil vedení celé skupiny. Být vrchním montérem znamenalo nejen dobře sám pracovat, ale ještě rozdělovat a kontrolovat práci druhých. Ovšem zvládnul jsem to, protože jsem to zvládnout musel, ale také chtěl. Možná, dnes si říkám, jsem se zdál být šéfovi šikovný právě proto, že jsem na rozdíl od svých kolegů ovládal ještě jiná řemesla.

Kovářské a zámečnické dovednosti jsem například od samého počátku využíval při domovních elektroinstalacích. Při nich jsme často potřebovali provrtat zeď a protáhnout dráty do druhé místnosti. Používali jsme přitom tzv. rourové vrtáky, které často měřily i více než půl metru a na konci měly vypilované speciální zuby. Vrták musel být patřičně tvrdý, což znamenalo, že musel být dobře zakalený, a to jsem měl na starosti já. Kdykoliv se vrták otupil, zaostřoval jsem jeho zuby a zakaloval je. Tomu jsem se naučil už v továrně u svého otce a také jako kovářský pomocník.

A pak už došlo na samostatné zakázky... Ve Strakonici byla známá zbrojovka, která vyráběla nejen pušky, ale hlavně krátké střelné zbraně. Tato továrna se rozhodla postavit si nové galvanizační zařízení, k čemuž bylo nutné instalovat stejnosměrné dynamo vyrábějící elektrický proud pro galvanické lázně. Když šéf dostal od zbrojovky tuto zakázku, zeptal se mě, zda bych dokázal nový elektrický stroj instalovat a uvést do funkce. Jednalo se o stejnosměrný proud, s nímž jsem se do kontaktu nikdy před tím nedostal, ale neodradilo mě to. Od svého pražského strýce, který

vlastnil malý elektrozávod, jsem dostal obsáhlou knihu o elektrotechnice, z níž jsem potřebná schémata nastudoval.

Šlo v principu o dva druhy strojů: buď tzv. stroje sériové, v nichž se budící magnetické vinutí uskutečňovalo pomocí uhlíkových kartáčků působících na kolektoru připojeného ke stroji, čili v sérii. Druhý typ byly tzv. derivační stroje, kde elektrický motor byl totožný s dynamem, které vyrábělo proud. Takže tento stroj, jestliže byl mechanicky uveden do rotace, pracoval zároveň jako výrobce elektrického proudu. A obráceně – jestliže se do takového stroje elektrický proud s příslušným napětím přivedl, stal se z něho zdroj mechanické energie, čili motor. S pomocí strýčkovy knihy jsem zjistil, že v případě galvanického agregátu jde ve strakonické zbrojovce o derivační motor se spouštěcím reostatem, povedlo se mi ho nainstalovat a galvanické lázně mohly správně fungovat.

Po tomto úspěchu mě už šéf pověřoval významnými projekty. K těm největším patřila instalace moderní elektrárny pro mlýn ve Střelohošticích. Ten mlýn byl skutečně veliký, denně zpracoval až tři vagony obilí, jeho stroje byly poháněny vodní turbínou. Majitel mlýna se tehdy rozhodl, že postaví nejen pro mlýn, ale i pro celé Střelohoštice malou moderní elektrárnu, a tak se obrátil na mého šéfa. Jednali spolu o instalaci třífázového generátoru s výkonem 500 kW s již moderním napětím 380/220 voltů, o zprovoznění malé elektrárny a instalaci rozvodu elektrické zásobovací sítě po celé obci a po jednotlivých domech.

Byla to nabídka láková, dávala elektrizační možnosti od zdroje až po nejmenší konzumní žárovku – a šéf zase vyzval mě, abych se tohoto úkolu ujal. Rozdělil jsem tedy své pracovníky do tří skupin a dali jsme se do práce. Jako hlavní montér jsem sám s jedním pomocníkem elektrifikoval mlýn a zřídil jsem novou elektrárnu, přitom jsem koordinoval práci druhé skupiny montérů, která stavěla rozvodnou síť na dřevěných stožárech po celé obci a vrchním vedením připojovala jednotlivé domy. Třetí skupina pod mým dohledem se pak věnovala vnitřním instalacím v jednotlivých domech. Všichni jsme přitom směřovali k jednomu datu – neděli, kdy se ve vesnici mělo konat posvícení a v místní hospodě se chystala taneční zábava. Jak jinak, všichni si přáli tancovat už pod rozsvícenými elektrickými světly.

Byl to pro mě zajímavý a také náročný úkol, umocněný samozřejmě posvícenskou náladou. Celá naše parta tedy pracovala na plné obrátky a dlouho se zdálo, že uspějeme. Generátor na 500 kW s budičem dodala známá pražská elektrotechnická továrna Alois Duda v termínu, instalace mlýna, rozvodná síť i s přípojkami byly také hotové, zbývalo proto již jen uvést do provozu malou elektrárnu, kterou jsem tam vybudoval. Vzru-

šení vrcholilo, poslední týden před posvícením jsem nespál snad ani jedinou hodinu. Vyráběl jsem tehdy na místě rozvaděč, jehož dvě mramorové desky 1x1,5 m jsem dostal hotové, krásně vyleštěné a musel na ně umístit všechny příslušné měřicí, regulační a ovládací přístroje. Nakonec se mi to všechno povedlo a majitel velkomlýna povolal z Plzně firmu, která přivezla a spojila široký řemen, který měl přenášet energii z turbíny na generátor.

A pak už přišel okamžik, který jsem považoval skutečně za zásadní pro svou další existenci. Když vesnice nebude svítit, zkrachoval jsem v tomhle oboru jednou provždy...

Zatajil jsem dech, spustil rotaci elektrického generátoru, oběma rukama řídil regulátory na rozvaděči, a náhle se ručička voltmetru začala pohybovat. Celý rozvod byl projektován na normované napětí 380/220 V a protože ve vedení vznikají ztráty, nastavil jsem vyráběné napětí na generátoru na 390 V a pak jsem zapnul proud v celé vesnici. V momentě se rozsvítla okna domů, lustr v hospodě i několik elektrických ramínek s žárovkou na stožárech, které moji montéři vztýčili uprostřed vesnice. Ulice zářily, všechno fungovalo. Byl jsem šťastný, ale k smrti unavený. Zatímco lidé spěchali skočit si polku, svalil jsem se do postele a konečně usnul.

Asi o půlnoci mě vzbudovali, vesnice zase tonula ve tmě. Závalu jsem nemusel dlouho hledat. Spočívala v onom mohutném řemeni, který sice pracovníci dodavatelské firmy správně nahodili na řemenici, ale přitom uvolnili celý generátor spočívající na nosných ocelových saních. Když byli se svou prací hotovi, opomněli generátor zase upevnit, šest nedotažených šroubů se uvolnilo, generátor se začal pohybovat a nakonec poháněcí řemen spadl a obec přišla o energii. Co zbývalo? S montéry navlečenými do sak jsem řemen zase nahodil, napnul a generátor jsme společně přitáhli k ocelovým saním. Pak jsem znovu zapnul hlavní vypínač a světla se rozsvítla.

Kolem jedné hodiny po půlnoci se už v hospodě zase tancovalo. A já? Už jsem také nešel spát. Nemělo to cenu. Když jsem se nad ránem vracel, připadal jsem si jako bych šel se svatební výslužkou. Na té posvícenské zábavě dávaly mladé dívky totiž při dámské volence svým tanečnickům malé koláčky, velmi dobré, kterým říkaly hnětýnky. A těch koláčků jsem nesl domů nepočítaně.

Po střelohoštickém posvícení mi šéf nabídl, abych se pustil ještě do instalace velkostatku, který se nacházel nedaleko mlýna. Přirozeně jsem souhlasil a jel jsem se s ním představit velkostatkáři. Jaký byl však můj šok, když jsem v elegantní pracovně stanul proti člověku, kterého jsem

o pár týdnů dříve považoval za žebráka. Pozoroval mě totiž při práci, když jsem lezl s železnými stoupačkami rychle po sloupech a zapojoval přípojku k jedné stodole. Nevěděl jsem, že mu ta stodola patří, zdál se mi chudý, velmi otrhaný, a tak jsem mu posléze věnoval korunu. Poděkoval, ještě mě chvíli sledoval a pak zmizel. A teď jsem proti tomu člověku stál a měl pro něho elektrizovat největší velkostatek v kraji.

Zatímco já jsem se topil v rozpacích, velkostatkář nehnul ani brvou. Najal si nás prostě na práci a zdržel se komentářů. Byli jsme tři montéři a celá instalace nám trvala asi tři týdny. Když jsme práci skončili a já zákazníkovi vše předával, položil přede mne stokorunu. „Zatímco jste u mě pracoval, vzrostla vaše korunová investice o úroky a o vaši práci stokrát,“ usmál se a rozloučil se se mnou. Měl jsem zase o jeden životní zážitek a o jedno téma k přemýšlení více.

IV.

Kde koupit nejdražší růže v republice

V roce 1923 jsem narukoval k prvnímu leteckému pluku v Praze. Zařadili mě do druhé výzvědné roty, později zvané „druhá výzvědná letka“ a poslali mě do barákového tábora na letišti ve Kbělicích. Procházím zrovna tamní branou a najednou zaslechnu písničku. Před strážnicí sedí Ruda Juna a hraje na mandolínu.

Nevěřil jsem vlastním očím. Ještě před nedávnem jsme spolu tahali elektrické dráty a montovali zařízení kdesi v jižních Čechách a teď se zase potkáme u jednoho pluku. Vzpomněl jsem si hned také na ostatní kolegy z naší montážní skupiny u firmy Dobrovolný a Trsek. Kam se asi poděli elektromontéři František Křížek a Vašek Dvořáček? Až na Rudu Junu, s kterým jsem se potkal u 32. stíhací letky, jsem se však už s žádným z nich nikdy neviděl. V roce 1923 se totiž s nástupem na vojnu uzavřela i moje montérská kariéra. Našetřil jsem si při ní dost peněz na to, abych mohl studovat. To byl můj první záměr. Druhým mým záměrem bylo naučit se létat. A třetím? Chtěl jsem jet do Ameriky! Uznávám, nebyl jsem zrovna skromný ve svých plánech do budoucnosti. Však také z některých záhy sešlo.

Původně jsem si myslel, že si odkroutím u letců dvouletou službu, naučím se létat a pak se vydám za oceán. Jenže! Mezitím, co jsem si zvykal na uniformu, československým generálům došlo, že školit po dva roky piloty a pak je pustit do civilu, aby tam záhy všechno zapomněli, je velmi nerentabilní. A tak změnili předpisy a každý, kdo se chtěl stát stíhacím letcem, musel po škole podepsat ještě dva roky služby na víc. Čtyři roky na vojně – přiznám se, do toho se mi už nechťelo, měl jsem navíc před sebou cestu do Ameriky. A tak jsem se na leteckou pokračovací školu nepřihlásil a požádal jsem služební cestou o vystavení cestovního pasu a víza do Ameriky.

Vlastně ani nevím, proč mě to tenkrát tak táhlo, chtěl jsem vidět Nový svět, chtěl jsem se tam možná zkusit uchytit, prorazit, prostě začít.... Měl jsem názorný příklad. Už mnoho let žili v Americe čtyři sourozenci mé matky, a tak bych se také nevydával úplně do neznáma. Doufal jsem, že mi pomůže především matčina sestra, která se tam provdala za nějakého Fajrajzla, celkem movitého a podnikavého člověka. Napsal jsem mu a požádal ho o peníze na cestu. Odpověděl obratem: „Peníze ti pošlu, ale až si je v Americe vyděláš, musíš mi je vrátit.“

To mě vzalo. Byl jsem horká dvacetiletá hlava, hrozně se mě to dotklo. Jak si vůbec ten člověk může myslet, že si půjčím peníze a nevrátím je! Urazil jsem se a nikam nejel. Ať mi ti slavní Američani políbí šos! A místo do Ameriky jsem zamířil do Prahy.

Když jsem se učil a posléze pracoval pro firmu Dobrovolný a Trsek, vydělával jsem poměrně slušně a také jsem záměrně hodně šetřil. Moje úspory sice nestačily na cestu do Ameriky, ale díky nim jsem se mohl přihlásit ke studiu na elektrotechnické státní průmyslové škole v Praze. Nedělal jsem si ovšem žádné přehnané iluze, moc dobře jsem věděl, že ani všechny moje peníze nemohou stačit na celé studium, ale v tomto případě jsem věděl, kdo mi může pomoci.

Měl jsem v Praze strýce, který patřil mezi tzv. gründery. Tak se říkalo lidem, kteří v novém státě hned po jeho ustavení založili samostatný podnik. Můj strýc byl od roku 1918 majitelem prosperujícího elektrotechnického závodu, samozřejmě přál i mým snahám se v tomto oboru vzdělávat, a tak mě neváhal podporovat. Ne že by mi dával nějakou apanáž, to určitě ne, pracoval jsem pro něj. Každou sobotu odpoledne nebo i v neděli mi připravil nějakou instalační práci a když jsem ji vykonal, vyplatil mi mzdu. Takto získané peníze společně s mými úsporami a stipendiem už dávaly dohromady dostatečnou sumu a také základ pro to, abych se zdárně pracoval k maturitě.

Jak jsem přišel ke stipendiu? Pomohl mi k němu pro změnu zase inženýr Rosa, který vyučoval na elektrotechnické státní průmyslové škole. Tato škola měla dvě samostatná oddělení – strojnické a elektrotechnické. Ředitel školy profesor Husák¹⁾ byl odpovědný za strojní výuku, zatímco vedoucím elektrotechnického odboru byl právě inženýr Rosa. Byl to tehdy již velmi známý elektrotechnický odborník, člen správní rady velkého elektrotechnického podniku a také, jak jsem měl sám poznat na vlastní kůži, člověk s výjimečným sociálním cítěním. Nejenom že mi opatřil – a pravděpodobně nejen mně – měsíční stipendium od firmy Elektra v Pardubicích, ale chudším žákům pomáhal i osobně.

Jednou si mě například zavolal po hodině elektrotechniky, vylíčil mi, kde na Smíchově stojí jeho vila a požádal mě, jestli bych tam nezajel a neopravil mu světlo v garáži. „Nesvítl, s tím si jistě budete umět poradit,“ usmál se na mne a poklepal mi po zádech. Neměl jsem námitek, odjel jsem na jeho adresu, závadu rychle odhalil a světlo v garáži spravil.

Když jsem odcházel, manželka pana profesora mi děkovala a podala mi stokorunu. Odmítl jsem takové gigantické peníze za tak drobnou službu přijmout, ale paní Rosová jinak nedala: „Jen si to vezměte. Můj muž mi nakázal, že vám mám přesně tolik peněz vyplatit. Dělá to pokaždé, když sem přijdou i jiní vaši kolegové – studenti něco spravit.“ Pochopil jsem. Takový byl způsob pana profesora Rosy, jak podat pomocnou ruku. Rád jsem ji přijal a s vděčností na něj také dodnes vzpomínám. V jejich domě na Smíchově jsem od té doby byl ještě mnohokrát.

Je to zajímavé, když vzpomínám na svá středoškolská studia, vlastně neustále se mi vybavují lidé, kteří mi nezištně pomáhali a podporovali mě v mém zapálení a touze se vzdělávat. Ale kdo mi poslal písemné pozvání k bezplatné účasti v tanečních hodinách Česko-židovského společenského sdružení? To je mi dodnes záhadou.

Tu obálku jsme ve druhém ročníku elektrotechnické státní průmyslové školy, který čítal 41 nebo 42 studentů, dostali pouze dva. Já a kolega Svoboda, přičemž ani jeden ani druhý jsme netušili, co je to vlastně za sdružení, které nás zve zdarma do tanečních. Hodiny se konaly každý čtvrtek od 19 do 23 hodin a trvaly – pokud se pamatuji – od poloviny ledna do konce dubna.

I když jsme nad tím pozváním zpočátku kroutili hlavami, nakonec jsme se rozhodli, že to vyzkoušíme hned první čtvrtek. Když jsme se před sedmou hodinou večerní dostavili do tanečního sálu paláce Avion na Václavském náměstí (tehdy byl úplně nový, dnes se jmenuje hotel Jalta), stáli u vchodu dva židovští studenti ve smokingu. Prohlédli naše pozvánky, přivítali nás a vzápětí nám představili naše tanečnice.

Moje taneční partnerka byla asi devatenáctiletá, vysoká a skutečně krásná židovka Greta. Kdepak, žádné upejpavé děvčátko, ale mladá dáma mluvící dokonalou češtinou, studující medicínu, vtipně konverzující a dobře tančící. O přestávce mi také představila své rozsáhlé příbuzenstvo, matku, otce a nejrůznější strýce a tety, kteří seděli u velkého stolu ve vedlejším sále. V čele té tabule byl asi padesátiletý pán, majitel velkého obchodu s luxusním pánským prádlem na rohu ulice Havelské a Ovocného trhu. Představil se mi, zavolal číšníka a objednal jídelní lístek. I když celá společnost už povečeřela, vyzval mě, ať si vyberu také ještě

něco k jídlu. Ostýchal jsem se, ale on nepřipustil diskusi. Věděl, že chudý student zrovna moc nevečeří a jídlo v hotelu Avion pro něj musí být zážitek. Však také byl, ještě doma jsem se z toho všeho nemohl vzpamatoval. Aby toho však nebylo dost, příští čtvrtek se celá situace zase opakovala. Krásná Greta se mnou tančila až do dubna a její prominentní strýček mě každý týden krmil na své náklady vybranými lahůdkami v paláci Avion.²⁾

Průmyslovou školu jsem absolvoval v roce 1929. A 1. dubna 1930, tedy nazítří po svých pětadvacátých narozeninách, jsem s jedním společníkem v Krameriově ulici na pražských Vinohradech otevřel koncesovaný elektrotechnický a řemeslný elektromechanický závod.³⁾ Dohodli jsme se, že budeme na tomto podniku účastni každý polovinou, a to jak na investicích, tak na práci i na dělení vzniklého zisku. Naše práce měla být ale různá: technické vedení podniku a silnoproudé elektroinstalační oddělení jsem měl na starosti já, on zase vedl oddělení pro opravu elektrických zařízení v automobilech, jejich zapalovacích systémů a tachometrů.

Auta? To byl pro nás předmět dobrého výděлку. Tehdy se zrovna začaly v různých továrnách vyrábět elektrické ukazatele směru. Nejprve měly tyto přístroje kulatý tvar (stejně jako měřicí přístroje) a otáčela se v nich poměrně velká šípka, která ukazovala směr jízdy. Dále vznikaly tzv. ručičkové ukazatele, které jsme montovali po obou stranách především starších vozidel, která ještě nebyla vybavena tímto zařízením už při výrobě v továrně. Záhy však i tato modernější a poměrně dobře sloužící zařízení byla nahrazena blikajícími ukazateli směru, které – pokud se pamatuji – produkovala švýcarská firma Scintilla. Montáže jejich blinkrů nám přinášely značné výdělky.

Co to znamená značné výdělky? Znamenalo to, že jsme počítali za každou hodinu provedené práce 15 tehdejších československých korun. To byla taxa, která platila u všech typů práce, jednotně a ve všech případech. Přitom dobrý mechanik dostával za jednu pracovní hodinu pět a později šest korun. Stejnou částku jsem za hodinu své práce nebo práce svého společníka účtoval také já. Rozdíl mezi vyplacenou mzdou za jednu hodinu a mezi účtovanými 15 korunami zákazníkovi šel na zaplacení nájemného pro naše provozní místnosti, elektrický proud, daně z podnikání a čistý zisk. Já a můj společník jsme měsíčně brali z našeho podniku 1500 Kč, což stačilo tehdy na obživu domácnosti. Zbytek zisku, kterého se však nedosáhlo v každém měsíci, zůstával podniku a dělili jsme si ho až na konci roku. Jinými slovy – náš podnik byl celkem

